

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ПОЛІСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

ЧЕРЕВКО ІРИНА ВАСИЛІВНА

УДК 631.11: 633/635:339.564

**ФОРМУВАННЯ ЕКСПОРТНОГО ПОТЕНЦІАЛУ НІШЕВИХ
КУЛЬТУР У КОНТЕКСТІ ЗРІВНОВАЖЕНОГО РОЗВИТКУ
СІЛЬСЬКИХ РЕГІОНІВ: ТЕОРІЯ, МЕТОДОЛОГІЯ, ПРАКТИКА**

08.00.04 – економіка та управління підприємствами
(за видами економічної діяльності)

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора економічних наук

Житомир – 2021

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано у Львівському національному аграрному університеті Міністерства освіти і науки України.

Науковий консультант: доктор економічних наук, професор
Колодійчук Володимир Анатолійович,
Львівський національний університет
ветеринарної медицини та біотехнологій
імені С. З. Гжицького,
професор кафедри менеджменту

Офіційні опоненти: доктор економічних наук, професор
Рогач Світлана Михайлівна,
Національний університет біоресурсів
і природокористування України,
професор кафедри економіки

доктор економічних наук, професор
Ткачук Василь Іванович,
Поліський національний університет,
завідувач кафедри економіки і підприємництва

доктор економічних наук, старший дослідник
Кучер Анатолій Васильович,
Харківський національний
університет імені В. Н. Каразіна,
доцент кафедри екології та менеджменту довкілля

Захист відбудеться 24 вересня 2021 р. о 12 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 14.083.02 у Поліському національному університеті Міністерства освіти і науки України за адресою: 10008, м. Житомир, бульвар Старий, 7, ауд. 55.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Поліського національного університету Міністерства освіти і науки України за адресою: 10008, м. Житомир, бульвар Старий, 7.

Автореферат розісланий 20 серпня 2021 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради,
кандидат економічних наук, доцент

Л. В. Тарасович

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Виробники сільськогосподарської продукції – підприємства, у т. ч. фермерські господарства, та господарства населення – нині є ключовими суб'єктами вирішення наростаючих проблем забезпечення продовольчої безпеки країни та гідного рівня життя населення. Відповіді на основні питання економіки, які за ринкових умов особливо гостро стоять перед кожним виробником у сільському господарстві – що виробляти? як виробляти? для кого виробляти? – в сукупності формують виробничий і товарний напрямок функціонування кожного з цих виробників за умов процесу дуалізації аграрної економіки, який вже досить тривалий час розвивається в сільському господарстві України і все більше призводить до поляризації цієї сфери господарювання на сектор великих аграрних підприємств корпоративного типу (агрохолдингів) і сектор малих за розмірами виробників. Останні відповідь на ці традиційні питання вимушено шукають не у конкурентному протистоянні великим господарствам, бо це реально не має сенсу, а у можливостях розвитку конкретних напрямів нішевого виробництва, яке власне і дозволяє з максимальною ефективністю використати наявні ресурси і економічно виживати за складних ринкових умов. Причому, розвиток нішевих напрямів господарювання шляхом впровадження у практику господарювання нішевих культур є можливим і навіть доцільним не лише малими, але й великими сільськогосподарськими підприємствами, яких змушують шукати такі шляхи розвитку через глобальні зміни кліматичних умов господарювання, які все більшою мірою стосуються і України. Крім того, вирощування нішевих культур сприяє підвищенню ефективності функціонування виробників у сільських регіонах, які є основою їх економіки, що сприяє ефективному розвитку інших їх сфер і зрівноваженому розвитку цих регіонів в цілому.

Відсутність переробної бази та належного рівня культури споживання продукції вирощування нішевих культур в країні зумовлюють експортний характер орієнтації виробників нішевої продукції, з чим є проблеми, викликані малими обсягами виробництва продукції вирощування нішевих культур, низькою її якістю та відповідними труднощами у позиціонуванні себе на зовнішніх ринках. Все це формує комплексну проблему розвитку нішевого сільськогосподарського виробництва та формування експортного потенціалу його продукції як напряму ефективного розвитку малих господарств та інших порівняно дрібних виробників за умов дуалізації аграрної економіки в Україні, що створює достатньо широке поле для проведення відповідних досліджень наукового характеру, з тим, щоб виявити можливості усунення існуючих бар'єрів цього розвитку як реального способу економічного виживання дрібних виробників за жорстких умов ринку та диверсифікації напрямів їх діяльності і асортименту продукції, і, на основі цього – підвищення рівня зрівноваженості розвитку сільських територій та покращення структури продовольчого забезпечення населення країни і підвищення добробуту її населення, що в сукупності визначає важливість і актуальність теми даного дисертаційного дослідження.

Проблеми розвитку економіки вирощування нішевих культур сільськогосподарськими виробниками та наразі вимушеної їх експортної орієнтації знаходяться у зоні посиленої уваги економістів-аграрників, аналітиків і практиків, серед яких В. Арістов, В. Володін, А. Губін, І. Дмитрів, Б. Супіханов, Л. Ільків, Ю. Кернасюк, А. Кучер, О. Маслак, В. Медведюк, О. Петрик, В. Пічура, К. Прокопенко, М. Пугачов, В. Рибак, С. Рогач, Н. Рубан, П. Скрипчук, В. Сумченко, Л. Удова, О. Ходаківська, Б. Шаповал та ін. Дослідженнями зрівноваженого розвитку займались у свій час засновники знаних серед економістів економічних шкіл: А. Сміт, Д. Рікардо, У. Петті, Дж. Кейн, В. Мірабо, Ж. Б. Сей, А. Тюрго та багато ін. Важливі результати здійснених досліджень проблеми стосовно сільських регіонів містяться у працях польських вчених М. Адамовича, Б. Клепацького, Ф. Томчака, Є. Вількіна, В. Зентари. Р. Бялобжескої, Р. Кіселя, М. Клодзінського, М. Маєвського, А. Радецького, М. Славінської та інших зарубіжних вчених – Г. Веста, Б. Джіклінга, К. Реборатті, Дж. Робінсона, В. Руттана, Дж. Тайнтера, К. Тісделя, Р. Кайтеса, В. Люхта, які основну увагу у вирішенні проблеми зрівноваженого розвитку приділяють його теоретичному обґрунтуванню. Проблема формування у зв'язку з цим адекватного реальній суті змісту теорії і концепції зрівноваженого розвитку сільських регіонів, на підставі результатів дослідження якої можна ідентифікувати у ньому роль і місце вирощування нішевих культур та формування експортного потенціалу його продукції, знаходиться у фокусі уваги українських вчених економістів-аграрників, серед яких В. Амбросов, А. Боцян, Т. Зінчук, Г. Ковальський, П. Макаренко, П. Саблук, М. Ступень, М. Хвесик, І. Червен, В. Шهبанін, В. Юрчишин та ін.

Питаннями сутності експортного потенціалу, у т.ч. і сільськогосподарської продукції, з точки зору теорії та практики, займались Л. Антонюк, В. Гейець, О. Волкодавова, А. Зубрицький, Н. Калюжна, С. Козак, А. Кушніренко, Д. Лук'яненко, Т. Мельник, В. Рогачов, В. Романенко, І. Савчук, Т. Циганкова, Л. Чалапко (Калник), Т. Якубовський та ін. Результати досліджень екологічних аспектів зрівноваженого розвитку містяться у працях таких відомих вчених, як Д. Добряк, Н. Зіновчук, О. Скидан, П. Тархов, О. Царенко, В. Щербань та ін. Проблемами вирощування органічних нішевих культур та формування експортного потенціалу продукції їх вирощування займаються Т. Айзенрінг, М. Альтієрі, В. Артиш, І. Брижань, Х. Віллер, Б. Губер, М. Діаконо, О. Кардаш, О. Кірейцева, М. Кобець, М. Клітна, Е. Краєнбрінк, І. Петренко, Г. Рахманн, В. Терещенко, Є. Милованов, І. Урбан, О. Фомічова, О. Царенко, А. Цибуляк та ін. Вирощування енергетичних нішевих культур сільськогосподарськими виробниками знаходиться в зоні уваги таких вчених і практиків як Г. Вісьнєвський, М. Драпак, Ю. Кернасюк, В. Курило, М. Матика, А. Онішк-Поплавська, М. Роїк, Л. Степанушко, А. Цукровський та ін.

Слід згадати про солідний науковий доробок стосовно диверсифікації та інноватизації діяльності сільськогосподарських виробників у контексті їх переорієнтації на вирощування нішевих культур таких вітчизняних вчених: І. Баланюк, В. Зіновчук, В. Клочан, О. Красноручський, М. Лендел, Ю. Лупенко, О. Могильний, Г. Немченко, В. Обеременчук, Б. Пасхавер, В. Покропивний, П. Саблук, В. Ткачук, А. Чухно, Д. Шеленко, О. Шпичак, О. Шубравська,

В. Юрчишин, а також зарубіжних: І. Ансофф, Ч. Бері, Б. Карлофф, К. Клейн, М. Портер, П. Самуельсон, А. Дж. Стрікленд, А. Томпсон, А. Чандлер та ін.

Однак в економічній літературі зазначені напрями досліджень не розглядалися у певному логічному взаємозв'язку, який має досить об'єктивний характер і полягає в тому, що низький рівень розвитку сільської, в першу чергу – сільськогосподарської економіки та низький загальний рівень життя в українському селі, особливо в частині його екологічності, наслідком чого є низька якість продовольчої безпеки населення країни, свідчать про необхідність продовження пошуку шляхів сприяння зрівноваженому розвитку сільських регіонів з урахуванням євроінтеграційного курсу України, а одним із шляхів її вирішення є впровадження нішевих культур у практику господарювання сільськогосподарських виробників з метою покращення економічних умов для здійснення такого розвитку. Зазначене зумовило вибір теми дисертаційного дослідження, визначило його мету і завдання.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота виконана відповідно до плану науково-дослідних робіт економічного факультету Львівського національного аграрного університету і є складовою теми наукових досліджень на 2016–2020 рр. «Організаційно-економічний механізм забезпечення інноваційного розвитку аграрного сектору економіки та села» (номер державної реєстрації 0116U003176). У рамках зазначеної теми дисертанткою досліджено теоретико-методологічні, методичні і практичні аспекти формування експортного потенціалу продукції вирощування сільськогосподарськими виробниками нішевих культур як чинника створення сприятливих умов для зрівноваженого розвитку сільських регіонів.

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційного дослідження є розробка теоретико-методологічних засад ефективного розвитку практики вирощування нішевих культур сільськогосподарськими виробниками і формування експортного потенціалу його продукції як чинника зрівноваженого розвитку сільських регіонів в Україні. Для досягнення цієї мети у процесі дослідження вирішується низка **завдань**, основними з яких є такі:

- сформулювати логіку взаємозв'язку між диверсифікацією напрямів господарської діяльності виробників сільськогосподарської продукції в Україні шляхом її інноватизації за рахунок впровадження у неї вирощування нішевих культур і формування експортного потенціалу його продукції та зрівноваженим розвитком сільських регіонів як основою підвищення якості продовольчої безпеки країни і підвищення добробуту її населення;
- обґрунтувати методологічні підходи до трактування змісту категорії ефективності та можливостей її використання в контексті оцінки доцільності і впливу впровадження нішевих культур та формування експортного потенціалу продукції їх вирощування у практику господарювання сільськогосподарських виробників на реалізацію концепції зрівноваженого розвитку сільських регіонів і сформулювати відповідну методологію дослідження;

- вивчити теоретичні підходи до трактування поняття зрівноваженого розвитку і його особливостей у сільських регіонах, дослідити еволюцію трактування його змісту та, на основі узагальнення одержаних результатів, сформулювати власний, адекватний реальності варіант розуміння сутності і складових та чинників і умов здійснення зрівноваженого розвитку сільських регіонів як умови вирішення конфлікту між потребами виробників продукції у природних ресурсах та необхідністю їх збереження в силу їх вичерпності;
- обґрунтувати пріоритетність значення основних цілей зрівноваженого розвитку сільських регіонів та відповідну ієрархію цих цілей в залежності від ролі основних сфер життєдіяльності у цих регіонах;
- розвинути сутність розуміння поняття диверсифікації з урахуванням економічного змісту впровадження нішевих культур у практику господарювання виробників сільськогосподарської продукції;
- здійснити аналіз та вияснити сутність і основні ознаки та особливості нішевих культур і їх вирощування як напряму диверсифікації та інноватизації діяльності сільськогосподарських виробників;
- дати наукове обґрунтування сутності і чинників виникнення і розвитку процесу нішевізації напрямів господарювання сільськогосподарських виробників, обґрунтувати принципи його ефективного здійснення та з'ясувати і систематизувати основні причини низьких темпів перебігу;
- уточнити зміст поняття і формування та особливості експортного потенціалу продукції їх вирощування як чинника ефективного розвитку економічної сфери сільських регіонів і, тим самим, як впливової сфери їх зрівноваженого розвитку;
- сформулювати адекватний особливостям та ознакам нішевих культур підхід до конструювання методики їх класифікації та сформулювати відповідну класифікацію;
- розробити методичку визначення ефективності вирощування нішевих культур для вибору оптимального варіанту нішевої переорієнтації виробництва із сукупності можливих альтернативних;
- розробити методичку оцінки експортного потенціалу продукції вирощування нішевих культур з врахуванням їх особливостей та особливостей формування цього потенціалу;
- розвинути існуючі методичні підходи до обґрунтування господарських рішень шляхом їх адаптації до умов упровадження нішевого напрямку сільськогосподарського виробництва в практику господарювання сільськогосподарських виробників;
- розвинути методичку визначення рівня зрівноваженості розвитку сільського регіону шляхом її доповнення методичними підходами до ідентифікації впливу формування експортного потенціалу продукції вирощування нішевих культур на цей рівень зрівноваженості;
- проаналізувати динаміку розвитку процесів нішевізації напрямів діяльності виробників сільськогосподарської продукції і формування

експортного потенціалу нішевої продукції та ідентифікувати їх існуючі тенденції і чинники;

- обґрунтувати основні напрями вирішення проблем, які гальмують процеси нішевізації діяльності сільськогосподарських виробників і формування експортного потенціалу нішевої продукції як чинника зрівноваженого розвитку сільських регіонів.

Об'єктом дослідження є процеси формування експортного потенціалу нішевих культур сільськогосподарськими виробниками як чинника зрівноваженого розвитку сільських регіонів.

Предметом дослідження є сукупність теоретичних, методологічних та практичних аспектів формування експортного потенціалу нішевих культур сільськогосподарськими виробниками як вагомого чинника вирішення комплексу проблем зрівноваженого розвитку сільських регіонів.

Методи дослідження. Методологічні основи проведеного дослідження формують обґрунтовані на засадах діалектики та наукової абстракції підходи до трактування змісту категорії ефективності і можливостей її імплікації в контексті впливу виробників нішевої сільськогосподарської продукції та формування її експортного потенціалу на реалізацію концепції зрівноваженого розвитку сільських регіонів як чинника покращення продовольчої безпеки країни і підвищення добробуту її населення. При цьому, в ході дослідження виробники сільськогосподарської продукції – підприємства, фермерські господарства, господарства населення (особисті господарства) – розглядаються як головні суб'єкти соціально-економічних відносин між усіма стейкхолдерами і бенефіціарами аналізованого процесу нішевізації сільського господарства як одного із чинників зрівноваженого розвитку сільських регіонів. Загальний підхід до дослідження проблеми формування такого напрямку розвитку сільського господарства та сектору сфери агробізнесу як вирощування нішевих культур здійснено на основі застосування діалектичного підходу до вивчення доступної інформації та матеріалів публікацій, що стосуються досліджуваної проблеми. Такий підхід ґрунтувався на факті, що якщо прояви явища впровадження нішевих культур в практику господарювання сільськогосподарських виробників як одного із чинників зрівноваженого розвитку сільських регіонів можна пізнати емпірично, то зміст цього явища – лише завдяки процедурі логічного мислення.

Методикою проведеного дослідження передбачено органічне поєднання в процесі використання загальноприйнятих положень проведення економічних досліджень та відповідного опрацювання можливостей застосування специфічних методичних підходів до здійснення поглибленого вивчення поставлених завдань та верифікації сформульованих гіпотез дослідження. У зв'язку з цим ця методика включає методи загальнонаукові (індукції і дедукції, аналізу і синтезу, наукового узагальнення, наукової абстракції), застосування яких дозволило опрацювати існуючу інформацію стосовно поняття і розуміння змісту зрівноваженого розвитку сільських регіонів, поняття експортного потенціалу нішевих культур та його ролі в процесі диверсифікації напрямів та інноватизації діяльності виробників сільськогосподарської продукції, а також

методи економічного дослідження (економіко-статистичних порівнянь, динаміки, розрахунково-конструктивний) для вивчення існуючих тенденцій у розвитку процесу впровадження нішевих культур у діяльність сільськогосподарських виробників та формування експортного потенціалу продукції їх вирощування як чинника зрівноваженого розвитку сільських регіонів і обґрунтування існуючих порівняльних переваг та недоліків нішевого напрямку розвитку сільськогосподарського виробництва.

За допомогою методу наукової абстракції у комбінації з методами індукції та дедукції, синтезу та аналізу в ході дослідження обґрунтовано визначення зрівноваженого розвитку сільських регіонів та його змісту і чинників, здефіновано поняття «зрівноважений розвиток сільських регіонів» та «нішеві культури» і «нішевізація» («денішевізація», «ренішевізація») та «експортний потенціал нішевих культур» в контексті їх впливу на вирішення проблеми зрівноваженого розвитку сільських регіонів, встановлено, виявлено та систематизовано чинники, що впливають на ефективність формування експортного потенціалу нішевих культур як чинника зрівноваженого розвитку сільських регіонів як основи підвищення рівня добробуту сільських жителів, покращення умов проживання на селі та вирішення проблеми підвищення якості продовольчої безпеки країни. Для вивчення окремих аспектів досліджуваної проблеми стосовно конкретних видів нішевих культур і вже існуючого досвіду їх вирощування та внутрішнього і експортного продажу у реальних господарствах використано монографічний метод дослідження.

Дослідження проблеми формування експортного потенціалу нішевих культур як чинника підвищення ефективності діяльності сільськогосподарських виробників проведено в органічній єдності історичних аспектів явища з логікою проходження цього процесу. Абстрактно-логічний метод допоміг здійснити теоретичні узагальнення проаналізованих підходів та формування відповідних висновків. Метод аналізу і синтезу застосовано для дослідження та виявлення закономірностей, тенденцій та особливостей розвитку сільських регіонів і розвитку галузі вирощування нішевих культур у сільськогосподарських виробників України та за кордоном. Економіко-математичний метод та математичне моделювання використано при формуванні методики вибору оптимальних варіантів розвитку досліджуваного напрямку діяльності сільськогосподарського виробника. Описовий і графічно-табличний методи дозволили у доступний спосіб представити одержані результати наукового пошуку та їх узагальнень.

Інформаційну базу дослідження формують законодавчі та нормативні акти України, офіційні матеріали Державної служби статистики України, програмні документи міжнародних організацій, праці вітчизняних та зарубіжних учених із досліджуваної тематики та практиків у даній галузі, періодичні видання, результати особистих досліджень, а також інформація всесвітньої мережі Інтернет. Оскільки проблема вирощування нішевих культур в Україні є стосунково новою, особливих наукових розробок щодо розвитку цього напрямку сільськогосподарського виробництва та сектору агробізнесу на сьогодні є недостатньо, тому фундаментальні публікації наукового характеру як

джерело потрібної інформації в ході дослідження використовувались лише у міру їх наявності та доступності. Значно ширше використано матеріали вузькоспеціалізованих наукових конференцій, інфографічні збірники інформації та публікації матеріалів вітчизняних та зарубіжних практиків, що займаються вирощуванням нішевих культур і вже мають у цій галузі відповідний досвід.

Наукова новизна одержаних результатів формується положеннями, висновками і рекомендаціями, які в сукупності вирішують важливу наукову проблему обґрунтування концептуальних положень щодо формування стратегії диверсифікації напрямів господарювання виробників сільськогосподарської продукції шляхом імплементації вирощування нішевих культур та формування експортного потенціалу його продукції як чинника зрівноваженого розвитку сільських регіонів для покращення продовольчої безпеки країни та підвищення добробуту її населення.

Найбільш вагомими науковими результатами проведеного дослідження є наступні:

вперше:

- сформовано логіку впливу нішевих культур та експортного потенціалу продукції їх вирощування на зрівноважений розвиток сільських регіонів, суть якої полягає у послідовності ланок ланцюга формування цього впливу: впровадження нішевих культур – експортний потенціал продукції їх вирощування – ефективність функціонування сільськогосподарських виробників – покращення економічної сфери сільських регіонів – покращення їх екологічної і соціальної сфери – підвищення якості продовольчої безпеки – підвищення рівня добробуту населення країни;
- сформульовано сутність і основні принципи нішевізації сільськогосподарського виробництва, яка полягає у її трактуванні як напряму диверсифікації діяльності виробників шляхом розширення асортименту нішевих культур та у збільшенні частки продукції їх вирощування у обсягах виробництва на принципах оптимальності поєднання напрямів господарської діяльності, економічності, раціональності, комплексності, оперативності, науковості, ієрархічності;
- ідентифіковано і систематизовано найбільш суттєві ознаки нішевих культур, в т.ч. позитивні – висока питома прибутковість, високий попит, малі площі вирощування, неконкурентність ринку, небіржовий і «здоровий» характер продукції, висока присутність інтелектуальної складової в доданій вартості; негативні – висока трудомісткість, ситуативність попиту, низька культура споживання, ризикованість виробництва і нестабільність ринку, складність масштабування виробництва, часовий характер і потреба у перехідному періоді;
- розроблено ієрархічно-фасетно-матричну класифікацію нішевих культур, що ґрунтується на підходах, характерних для ABC-аналізу, XYZ-аналізу та BCG-matrix і є одним із основних елементів методології дослідження проблеми впровадження сільськогосподарськими виробниками нішевих культур і формування експортного потенціалу продукції їх вирощування;

- розроблено методику вибору оптимального варіанту нішевої орієнтації виробництва із сукупності альтернативних на основі визначення порівняльної ефективності вирощування нішевих культур із застосуванням відповідно сформованої економіко-математичної моделі задачі;

удосконалено:

- підходи до формування змісту та ідеограми «трикутника цілей» зрівноваженого розвитку сільських регіонів шляхом обґрунтування змістовного наповнення екологічної, економічної та соціально-культурної цілей цього розвитку, та формування їх ієрархії з урахуванням ролі у їх досягненні нішевих культур;
- трактування змісту зрівноваженого розвитку за рахунок доповнення його розумінням як такого, що здатний забезпечити сучасному та наступним поколінням можливість формування і дотримання достатньо високих екологічних, економічних та соціально-культурних стандартів у межах витривалих можливостей природного середовища на засадах внутрігенераційної та міжгенераційної справедливості;
- зміст теорії зрівноваженого розвитку шляхом його доповнення ідентифікацією ролі і місця впровадження нішевих культур у вирішенні виявлених у його розумінні контраверсій, основними з яких є: трактування змісту поняття зрівноваженого розвитку; оптимальність параметрів охоплення цілей поняттям зрівноваженого розвитку та пріоритетність їх досягнення;
- теорію диверсифікації господарської діяльності шляхом доповнення її схемою періодизації процесу еволюції цього явища з встановленням зростання значення пошуку оптимальної ніші на ринку за умов зростання на ньому кон'юнктури як чинника формування типу диверсифікації, зміст якого в ході еволюції також трансформувався від елементарного розширення асортименту товарів та напрямів діяльності до диверсифікації стратегічної спеціалізації діяльності підприємств в цілому шляхом її нішевізації;
- методологію дослідження економічних явищ і процесів у аграрній сфері економіки шляхом її доповнення розробленими методиками: оцінки експортного потенціалу продукції вирощування нішевих культур, його впливу на зрівноваженість цих регіонів, вибору оптимального варіанту нішевої переорієнтації сільськогосподарських виробників та відповідного обґрунтування господарських рішень на основі методу аналізу природжень;

дістали подальшого розвитку:

- методичні підходи до обґрунтування господарських рішень щодо доцільності упровадження нішевого напрямку сільськогосподарського виробництва в практику господарювання сільськогосподарських виробників на основі застосування методу аналізу природжень та врахування засад закону спадної віддачі;
- рекомендації щодо формування заходів протидії негативним наслідкам деструктивного впливу змін клімату в частині доповнення їх сформованою схемою пріоритетних напрямів у запобіганні змінам

клімату та адаптації до них з виділенням ролі диверсифікації діяльності на основі імплементації нішевих культур сільськогосподарськими виробниками;

- теорія зрівноваженого розвитку в частині її адаптації до особливостей зрівноваженого розвитку сільських регіонів з урахуванням об'єктивної обґрунтованості вживання терміну «зрівноважений» замість поширеного «сталий» та ідентифікації ролі зрівноваженого розвитку сільських регіонів у формуванні продовольчої безпеки країни;
- категоріальний апарат економічної науки в частині його доповнення поняттям нішевізації сільського господарства, що полягає у розширенні асортименту нішевих культур у галузі та її підприємствах і у збільшенні частки обсягів виробництва продукції їх вирощування у продукції сільськогосподарських виробників, з ідентифікацією іманентної їй потенційної здатності до денішевізації окремих культур, сутність якої полягає у явищі наслідкового характеру, що може мати місце в результаті перевищення процесом нішевізації межі, за якою дана культура припиняє бути нішевою з усіма відповідними наслідками для виробника;
- теорія формування експортного потенціалу шляхом її доповнення: положеннями щодо ієрархічності рівнів цього потенціалу та структурно-логічною схемою його формування з виділенням особливостей, структуроформуєчих сфер та структурних елементів; структурно-логічною схемою формування місця експортного потенціалу вирощування нішевих культур у експортному потенціалі країни, а також трактуванням експортного потенціалу продукції вирощування нішевих культур як обсягу цієї продукції, що може бути реалізований за межами країни.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що отримані результати, висновки і пропозиції формують наукову теоретико-методологічну базу для прийняття прикладних рішень щодо створення умов для реалізації можливостей розвитку галузі вирощування нішевих культур та формування експортного потенціалу його продукції сільськогосподарськими виробниками як чинника вирішення проблем зрівноваженого розвитку сільських регіонів і реалізації його концепції в Україні та створення необхідних для цього умов з метою покращення рівня продовольчої безпеки країни та підвищення рівня добробуту населення.

Запропонований автором комплексний підхід до розробки стратегій диверсифікації напрямів господарської діяльності сільськогосподарських виробників з урахуванням переваг вирощування ними нішевих культур та формування потенціалу експорту його продукції, розроблене методичне забезпечення щодо оптимального планування розвитку сільських територій на засадах зрівноваженості на основі впровадження нішевих напрямів сільського господарства, в т.ч. – органічного, рекомендації щодо розвитку кооперації між виробниками нішевої продукції з метою формування необхідного експортного потенціалу схвалено та рекомендовано до використання в Міністерстві захисту довкілля та природних ресурсів України (довідка №1/1-15/о43 від 07.06.2021 р.).

Наукові підходи до окреслення специфічних характеристик сільськогосподарських нішевих культур та їх переваг і значення у зрівноваженому розвитку сільських регіонів і власне сільськогосподарських виробників; конкретизоване розуміння сутності концепції зрівноваженого розвитку сільських регіонів та ролі формування експортного потенціалу продукції вирощування нішевих культур у його здійсненні; виявлені причини експортної орієнтації у здійсненні реалізації і використання продукції вирощування нішевих культур та ідентифіковані проблеми, що гальмують цей процес, методики вибору оптимального варіанту переорієнтації господарства на вирощування конкретної нішевої культури та виробництва відповідної нішевої продукції з перспективою її експорту; напрями діяльності державних господарських органів щодо сприяння розвитку напрямів нішевого сільського господарства визнані Департаментом агропромислового розвитку Львівської обласної державної адміністрації особливо важливими для сільських регіонів Львівської області і враховані при розробці проєктів Стратегії розвитку Львівської області на 2021–2027 рр. та знайшли відображення у Плані заходів з її реалізації на 2021–2023 р. і Комплексній програмі розвитку агропромислового комплексу і сільських регіонів Львівської області на 2021–2025 рр. (довідка № 01-37/6 від 08.06.2021 р.).

Департаментом агропромислового розвитку Івано-Франківської обласної адміністрації визнано високий рівень актуальності теми дослідження, а також те, що сформовані рекомендації щодо оптимального планування розвитку сільських регіонів на засадах зрівноваженості на основі впровадження сільгоспвиробниками нішевих напрямів сільського господарства сприятимуть підвищенню доходів виробників і ОТГ в цілому, що позитивно впливатиме на розвиток соціальної сфери сільських територій та підвищення добробуту їх населення, і що для Івано-Франківської області результати дослідження мають важливе значення, оскільки більшість виробників регіону не є великими за площами угідь, тому зазначені результати можуть їм допомогти адекватно зорієнтуватися у виборі відповідної їх ресурсам ніші у виробництві продукції чи продукції переробки, тим більше – у контексті формування її експортного потенціалу (довідка № 62/01-14/01 від 18.03.2021 р.).

Розроблена методика здійснення розрахунку окупності проєкту з виробництва нішевої сільськогосподарської продукції з перспективою формування її необхідного експортного потенціалу, а також рекомендації щодо розвитку в регіоні переробки продукції вирощування нішевих культур, прийнято до використання у роботі Жовківської районної державної адміністрації Львівської області (довідка № 02-36/199 від 26.02.2021 р.).

Рішенням Житомирської районної державної адміністрації Житомирської області рекомендовано до практичного використання розроблені підходи до обґрунтування доцільності переходу сільськогосподарських виробників на виробництво нішевої сільськогосподарської продукції з перспективою розвитку кооперативних зв'язків для формування її експортного потенціалу та рекомендації з розвитку в регіоні переробки продукції вирощування нішевих культур (довідка № 18-6/1608 від 05.07.2021 р.).

Пропозиції щодо оптимального планування розвитку території ОТГ на засадах зрівноваженості на основі впровадження сільськогосподарськими виробниками нішевих напрямів сільського господарства, які сприятимуть підвищенню рівню доходів цих виробників і ОТГ в цілому, що формуватиме кращі умови проживання для її членів і зростання їх добробуту, враховані при формуванні перспективних планів розвитку території Куликівською селищною радою Львівського району Львівської області (довідка №1357-01-04/0/18/344-20-161 від 14.02.2019 р.).

Розроблені рекомендації щодо вибору варіанту вирощування нішевих культур для конкретного господарства та рекомендації зі сприяння розвитку різних видів кооперації у секторі нішевого сільського господарства прийнято до використання Глибочицькою сільською радою Житомирського району Житомирської області (довідка № 895 від 15.06.2021 р.).

Практичне застосування результатів наукових досліджень, які стосуються рекомендацій щодо оптимальної диверсифікації напрямів господарювання через переорієнтацію на вирощування нішевих культур з перспективою розвитку кооперативних зв'язків у сфері збуту продукції для формування її експортного потенціалу прийнято до використання СФГ «Агро-Степ» Бердичівського району Житомирської області (довідка № 8 від 16.06.2021 р.).

Результати дослідження використовуються у навчальному процесі Львівського національного аграрного університету під час викладання курсів «Економіка природокористування» (для студентів факультету агротехнологій і екології), «Економіка світового сільського господарства» (для студентів землевпорядного і економічного факультетів), «Зрівноважений розвиток сільських регіонів», «Державне регулювання економіки та цінова політика» (для студентів економічного факультету) (довідка №01-28-03-445 від 20.05.2021 р.).

Особистий внесок здобувача. Дисертація є кваліфікаційною самостійно виконаною і завершеною науковою роботою дисертантки. Наукові положення, результати, висновки і пропозиції, що виносяться на захист, належать авторці особисто та відображають її внесок у теорію, методологію і практику вирішення актуальної проблеми формування експортного потенціалу нішевих культур сільськогосподарськими виробниками як чинника зрівноваженого розвитку сільських регіонів з метою покращення рівня продовольчої безпеки країни та підвищення рівня добробуту населення. Сформовані в ході дослідження наукові положення, обґрунтовані висновки та рекомендації, які становлять предмет захисту, отримані авторкою самостійно та викладені в опублікованих нею наукових працях. У працях, опублікованих у співавторстві, викладені лише результати, які належать особисто авторці. Із наукових праць, які опубліковані у співавторстві, використано лише ті ідеї та положення, які є результатом власних досліджень.

Положення та результати досліджень з кандидатської дисертації у даному дослідженні і у дисертації не використовувалися.

Апробація результатів дисертації. Основні результати дисертаційного дослідження виголошувалися та одержали схвалення на міжнародних і всеукраїнських науково-практичних конференціях, зокрема на таких: «Наукові

засади сталого розвитку економіки» (Тернопіль, 16–17.06.2011 р.); «Фінансово-кредитний механізм в соціально-економічному розвитку країни» (Макіївка, 16–17.02.2011 р.); «Управління сталим розвитком територій в контексті світового досвіду» (Сімферополь, 12.12.2012 р.); «Аграрна наука XXI століття: реалії та перспективи» (Дніпропетровськ, 2012 р.); «Теорія і практика розвитку агропромислового комплексу та сільських територій» (Львів, 14–16.09.2016 р.); «Сучасні тенденції менеджменту в аграрному виробництві» (Львів, 16–17.05.2017 р.); «Ефективність функціонування сільськогосподарських підприємств» (Львів, 23–25.05.2018 р.); «Органічне виробництво і продовольча безпека» (Житомир, 24–25.05.2018 р.); «Соціально-економічний розвиток аграрної сфери: інженерно-економічне забезпечення» (Тернопіль, 19–20.04.2018 р.); «Теорія і практика розвитку агропромислового комплексу та сільських територій» (Львів, 19–21.09.2018 р.); «Актуальні питання економіки в забезпеченні цілей сталого розвитку» (Київ, 4.10.2019 р.); «Використання альтернативних джерел енергії в умовах розвитку сільських територій» (Полтава, 22.11.2019 р.); «Екологічні проблеми навколишнього середовища та раціонального природокористування в контексті сталого розвитку» (Херсон, 24–25.10.2019 р.); «Органічне виробництво і продовольча безпека» (Житомир, 23–24.05.2019 р.); «Актуальні проблеми сучасного бізнесу: обліково-фінансовий та управлінський аспекти» (Львів, 19–21.03.2019 р.); «Фінансово-економічний розвиток України в умовах трансформаційних перетворень» (Тернопіль, 28.04.2020 р.); «Ефективність функціонування сільськогосподарських підприємств» (Львів, 25–27.05.2020 р.); «Актуальні проблеми сучасного бізнесу: обліково-фінансовий та управлінський аспекти» (Львів, 18–20.03.2020 р.); «Економіка підприємства: сучасні проблеми теорії та практики» (Одеса, 11–12.09.2020 р.); «Інновації в садівництві: (Умань, 23.03.2020 р.); «Розвиток підприємництва в аграрному секторі економіки України в умовах глобальних викликів» (Київ, 23–24.04.2020 р.); «Європейські виміри сталого розвитку» (Київ, 26.06.2020 р.); «Теорія і практика розвитку агропромислового комплексу та сільських територій» (Львів, 22–24.09.2020 р.); «Органічне агровиробництво: освіта і наука» (Київ, 04.11.2020 р.); «Актуальні проблеми сучасного бізнесу: обліково-фінансовий та управлінський аспекти» (Львів, 17–19.03.2021 р.); «Actual problems of practice and science» (Ankara, Turkey, 5–6.03.2021 р).

Публікації. За результатами досліджень опубліковано 61 наукову працю, у т. ч.: 6 розділів у колективних монографіях, 4 статті у наукових періодичних виданнях інших держав та 20 статей у наукових фахових виданнях України, які включені до МНМБ, 26 публікацій апробаційного характеру, 5 публікацій у інших виданнях. Загальний обсяг публікацій за темою дисертації становить 30,49 друк. арк., з яких особисто автору належить 29,64 друк. арк.

Структура та обсяг роботи. Дисертація складається з анотації, вступу, п'яти розділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Загальний обсяг дисертації становить 577 сторінок, з яких 377 сторінок основного тексту. Робота містить 97 таблиць, 81 рисунок, з яких таблиці і рисунки на повну сторінку займають 31 сторінку, 22 додатки на 34 сторінках. Список використаних джерел налічує 972 найменування на 108 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ

У першому розділі «Теоретичні основи дослідження формування експортного потенціалу нішевих культур в контексті зрівноваженого розвитку сільських регіонів» – на основі проведеного аналізу існуючих підходів та систематизації одержаних результатів визначено роль і місце виробників сільськогосподарської продукції у реалізації концепції зрівноваженого розвитку сільських регіонів, сформульовані теоретичні засади і зміст поняття зрівноваженого розвитку, адекватні його дійсній сутності, визначені особливості зрівноваженого розвитку сільських регіонів, ідентифіковано поняття і місце нішевих культур у диверсифікації напрямів діяльності сільськогосподарських виробників, уточнено поняття експортного потенціалу і визначено особливості експортного потенціалу нішевих культур та його формування як чинника зрівноваженого розвитку сільських регіонів.

Виробників сільськогосподарської продукції змушують диверсифікувати шляхи і напрями розвитку своєї економіки шляхом її нішевізації дві групи чинників: динамічні кліматичні зміни та явище дуалізації і поляризації сільського господарства (рис.1).

Рис. 1. Чинниково-логічна схема мотивації розвитку нішевого напрямку діяльності сільськогосподарських виробників

Джерело: розроблено автором.

Впровадження нішевих культур у практику господарювання сільськогосподарських виробників, особливо – малих за розмірами наявних у них площ сільськогосподарських угідь, як свідчить досвід інших країн та окремих вітчизняних виробників, за умови ефективного використання

характерних особливостей цих культур, є одним із актуальних шляхів вирішення проблеми ефективного функціонування цих виробників, і на цій основі – покращення економіки сільських регіонів як чинника підвищення якості продовольчої безпеки країни та рівня добробуту її населення.

Інтенсивна зміна кліматичних умов все більше змушує і великі агрохолдинги задуматись над можливостями пошуку нових ніш у сільськогосподарському виробництві з тим, щоб мати можливість диверсифікувати виробництво у випадку наростання дії обмежуючих чинників кліматичного характеру і створення ситуації, яка вірогідно може унеможливити продовжувати дотримуватись випрацюваного роками стилю і напрямів та способів ведення сільськогосподарського виробництва, що змусить їх шукати власне ці нові ніші з метою зайняти їх на ринку відповідної продукції.

Формування концепції зрівноваженого розвитку та відповідної його теорії є об'єктивною відповіддю на наростаюче загострення суперечностей між збільшенням потреб людей та обмеженими природними ресурсами як джерела їх задоволення. Особливо актуальним є дослідження можливостей вирішення окреслених проблем для сільських регіонів, де основне економічне навантаження несуть підприємства та інші виробники сільськогосподарської продукції, оскільки саме тут є найбільш тісний контакт із природним середовищем. В центрі комплексу проблем щодо зрівноваженого розвитку сільських регіонів є виробники сільськогосподарської продукції як основа їх економіки, яка в тріаді основних сфер життєдіяльності у цих регіонах є основою реального забезпечення вирішення всіх інших проблем. Екологічний вимір є визначальним, оскільки природні ресурси і їх якість визначають можливість існування всього живого на планеті, а соціальний вимір є акумулюючим, адже якість життя людей і їх добробут залежать від рівня вирішення екологічних та економічних проблем.

В ході дослідження виділено і обґрунтовано основні характеристики, на підставі яких ті чи інші культури можна вважати нішевими (табл.1).

Таблиця 1

Ключові ознаки нішевих культур і нішевого виробництва в Україні

Позитивні ознаки	Негативні ознаки
Можливість здійснення виробництва на невеликих площах	Часовий характер нішевості
Порівняно висока питома прибутковість і рентабельність	Висока трудомісткість одиниці продукції
Відсутність конкуренції на ринку продукції	Труднощі із масштабуванням виробництва
Небіржовий характер	Невеликі обсяги виробництва
Високий (незадоволений) попит	Необхідність «перехідного» періоду в процесі переорієнтації виробництва
«Здоровий» характер продукції	Низька культура споживання
Висока питома частка інтелектуальної складової в доданій вартості і в ціні реалізації (інноваційність)	Ситуативний (непостійний) попит
Потенціал диверсифікації	Малорозвинений внутрішній ринок і нестабільність цін

Джерело: розроблено автором.

Низький рівень розвитку внутрішнього ринку продукції вирощування нішевих культур внаслідок обмежених можливостей внутрішньої переробки і низького рівня культури споживання цієї продукції змушує її виробників шукати шляхів її збуту за кордоном, де попит на неї наразі є практично необмежений, однак і у формуванні експортного потенціалу такої продукції також існує низка проблем, пов'язаних із незначними наразі обсягами виробництва, а відповідно – складністю формування її оптових партій.

Особливості експортного потенціалу продукції вирощування нішевих культур диктуються особливостями цих культур (рис. 2).

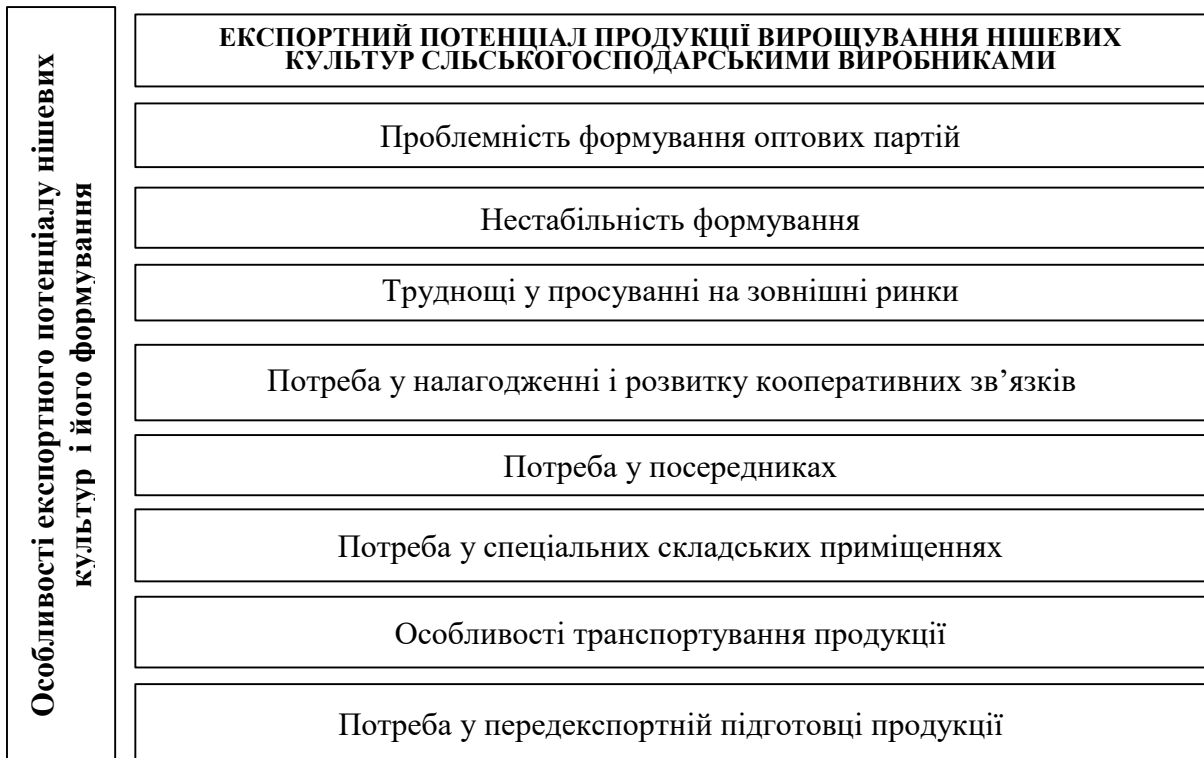

Рис. 2. Особливості експортного потенціалу продукції вирощування нішевих культур сільськогосподарськими виробниками та його формування

Джерело: розроблено автором.

Основним суб'єктом економічної активності у сфері формування експортного потенціалу продукції вирощування нішевих культур є виробники різних видів сільськогосподарської продукції, що прийняли рішення щодо переорієнтації своїх господарств на нішевізацію їх економіки.

Формування експортного потенціалу продукції вирощування нішевих культур на продовольчу безпеку країни впливає не безпосередньо, адже йдеться про вивезення якісної продукції за кордон. Такий вплив логічно пояснюється тим, що, по-перше, доходи від експортної діяльності у сфері нішевих культур сприяють зрівноваженому розвитку сільських регіонів в цілому, в т. ч. і в плані створення умов для нарощування можливостей цих регіонів у виробництві сировини для продуктів харчування в цілому, а по-друге – експортна діяльність вимагає високої якості продукції, тому прагнення до підвищення цієї якості сприятиме і підвищенню якості вироблюваної продукції в цілому.

У другому розділі «**Методологія та методика дослідження формування експортного потенціалу нішевих культур в контексті зрівноваженого розвитку сільських регіонів**» – проаналізовано існуючі методологічні підходи до оптимізації трактування поняття ефективності як економічної категорії в процесі дослідження формування експортного потенціалу нішевих культур та обґрунтовано методологію дослідження формування експортного потенціалу нішевих культур в контексті зрівноваженого розвитку сільських регіонів, сформовано методику визначення ефективності нішевих культур і вибору оптимального варіанту нішевої переорієнтації виробництва, методику обґрунтування господарських рішень щодо впровадження нішевого напрямку сільськогосподарського виробництва, методику класифікації нішевих культур, методику оцінки експортного потенціалу продукції вирощування нішевих культур сільськогосподарськими виробниками та його впливу на зрівноважений розвиток сільських регіонів.

Головною парадигмою розробленої методології є обов'язковість наявності критерію ефективності впровадження нішевих культур у практику господарювання виробників сільськогосподарської продукції і формування ними експортного потенціалу продукції вирощування цих культур та системи показників, які цей критерій можуть виражати у конкретних умовах реального виробника, що функціонує у сільському регіоні. В якості такого критерію стосовно зазначених аспектів диверсифікації напрямів господарювання виробників сільськогосподарської продукції шляхом нішевізації їх виробництва прийнято термін окупності інвестицій у реалізацію такого проєкту. Це зумовлено тим, що він максимально відображає власне якісну сторону категорії ефективності як соціально-економічної стосовно нішевізації сільського господарства на рівні виробників сільськогосподарської продукції і тому виконує роль цільової функції у розробленій в рамках відповідної методики економіко-математичній моделі оптимізації вибору виробником найбільш прийняттого у його умовах варіанту впровадження певного виду нішевої культури (або кількох) для підвищення ефективності функціонування свого господарства і органічно вписується у класичний варіант так званого «економічного рахунку» або «принцип раціональності господарювання», оскільки його конкретне значення в реальній ситуації залежить і від значення широко використовуваного показника рівня рентабельності, і від рівня питомої прибутковості, що стосовно нішевих культур має особливо важливе значення в силу специфіки останніх. Базові моменти даного методологічного підходу співпадають із засадами практичної дії об'єктивних економічних законів. Для можливості застосування даного підходу методики у різних за площею господарствах розрахунки доцільно проводити у варіанті питомих значень результатів (з розрахунку на 1 га), з тим, щоб їх можна було порівнювати і застосовувати дану методику в умовах кожного господарства, виходячи із його наявних ресурсів, що передбачається даною методикою.

Ґрунтуючись на досить прикладному економічному законі спадної віддачі до специфіки проблеми впровадження нішевих культур у практику господарювання сільськогосподарських виробників адаптовано мало

розповсюджений в економічній практиці метод аналізу прирощень, застосування якого дозволяє обрати із сукупності альтернативних найкращий варіант нішевізації господарства. Суть цього методу полягає у ефективному і цільовому використанні способів здійснення розрахунку, які ґрунтуються на засадах формальної логіки і відповідному практичному досвіді та дозволяють значною мірою спростити проведення обчислень максимально доцільної ефективності здійснення виробництва, що дозволяє оперативно прийняти досить обґрунтоване кінцеве рішення щодо доцільності реальної імплементації в конкретному господарстві реального виробника сільськогосподарської продукції нішевої орієнтації здійснення ним виробництва.

Обов'язковим елементом методології дослідження проблеми впровадження нішевих культур у практику господарювання виробників сільськогосподарської продукції та формування ними експортного потенціалу продукції їх вирощування є класифікація цих культур у відповідності із обґрунтованими основними ознаками їх нішевості. На основі проведених досліджень і огляду можливих варіантів застосування класичних методів класифікації відповідних об'єктів у залежності від специфічних їх ознак і характеристик та загальних принципів конструювання класифікацій, з урахуванням особливостей нішевих культур, ми дійшли висновку, що найбільш прийнятним варіантом їх класифікації буде комбінований ієрархічно-фасеточний метод на основі підходу, що ґрунтується на елементах VCG-matrix та підходах, характерних для ABC-аналізу і XYZ-аналізу.

Оскільки внутрішній ринок продукції вирощування нішевих культур в Україні ще недостатньо розвинутий в силу відсутності відповідної культури її споживання та переробки, виробники намагаються використати незайняті ніші такої продукції за кордоном, у міру можливості експортуючи свою продукцію. При цьому, досягається прямий економічний ефект як для самих виробників – у першу чергу (включаючи і задіяних у цьому процесів працівників), так і для сільського регіону, у якому функціонує те чи інше підприємство, а також для держави в цілому. Також досягається можливість формування у такому регіоні і екологічного та соціального ефектів – за рахунок покращення економічної сфери даного сільського регіону, що в цілому сприяє зрівноваженому розвитку сільських регіонів, що, своєю чергою, є основою для покращення якості продовольчої безпеки країни та підвищення рівня загального добробуту її населення, що вплинуло на формування загальної логіки здійснення дисертаційного дослідження (рис. 3).

Для того, щоб вплив експортного потенціалу можна було спостерігати на прикладі конкретного регіону, яким в сучасних умовах для цілей дисертаційного дослідження, найкраще може слугувати ОТГ, оскільки по цих формуваннях вже можна знайти деякі потрібні дані, які характеризуватимуть, наскільки цей регіон є сільським (в залежності від кількості сільського і міського населення), з невеликим, в принципі, недоліком – за попередні роки ці дані потрібно буде зсумувати, використовуючи дані по колишніх самотійних сільських радах. Найкраще побачити такий вплив можна на основі

використання показників, що власне і характеризують рівень зрівноваженості розвитку сільських регіонів.

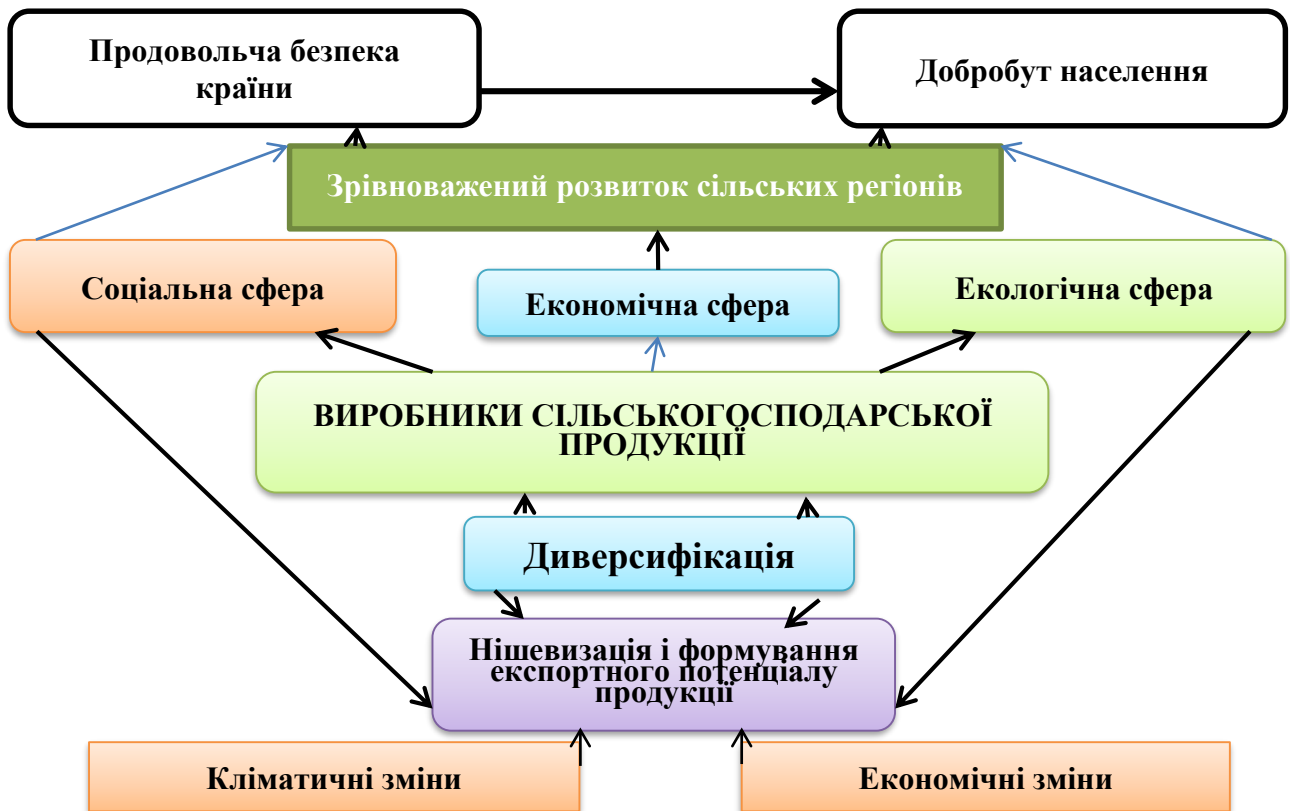

Рис. 3. Логіка дисертаційного дослідження в контексті його методології щодо формування експортного потенціалу нішевих культур як чинника зрівноваженого розвитку сільських регіонів

Джерело: розроблено автором.

Результати аналізу існуючих підходів до добору показників рівня зрівноваженості регіону дозволяють схилитись до думки, що на рівні конкретного регіону можуть бути використані як агреговані, так і перехресні показники, причому у безпосередньо сільському регіоні для характеристики його рівня зрівноваженості у певний момент часу можуть бути використані не всі показники, які рекомендує ООН (130!) в рамках методу P-S-R, а лише їх 12 основних, як симулянтів, так і дестимулянтів (головним чином через найбільшу можливість одержання фактичних даних по цих показниках), у відповідності до яких пропонується використовувати показники, на основі яких певною мірою можна бачити вплив впровадження нішевих культур у практику господарювання виробників сільськогосподарської продукції в регіоні та формування експортного потенціалу продукції вирощування цих культур на рівень зрівноваженості конкретного регіону (табл. 2).

Включені у таблицю показники у визначеній мірі представляють характеристики основних трьох сфер життєдіяльності в регіоні. Прийнята система показників не є замкненою для її розширення в міру збільшення можливості одержання доступу до ширшої інформації.

Показники впливу впровадження нішевих культур та формування експортного потенціалу продукції їх вирощування на рівень зрівноваженості розвитку сільських регіонів

N	Показник зрівноваженості розвитку регіону	Показник впровадження нішевих культур та формування експортного потенціалу продукції їх вирощування як чинника зрівноваженості розвитку сільських регіонів
1	рівень надходжень до бюджету регіону з розрахунку на одного мешканця	частка податків від реалізації продукції вирощування нішевих культур на внутрішньому і зовнішньому ринку у бюджеті регіону
2	рівень доходів на одного мешканця	частка доходу від вирощування нішевих культур на внутрішньому і зовнішньому ринку у доходах населення регіону
3	сума доданої вартості, створеної у регіоні, на одного мешканця	частка доданої вартості у продукції вирощування нішевих культур на внутрішньому і зовнішньому ринку у доданій вартості регіону
4	споживання овочів з розрахунку на одного мешканця	обсяг виробництва овочевої нішевої продукції у регіоні на одного мешканця
5	споживання ягід і фруктів з розрахунку на одного мешканця	обсяг виробництва нішевих фруктів і ягід у регіоні на одного мешканця
6	рівень зайнятості населення віком 24–60 років	площі під нішевими культурами
7	стандартизований показник смертності внаслідок серцево-судинних та онкозахворювань (смертність на 100 тис. осіб)	обсяг виробництва продукції вирощування нішевих лікарських рослин
8	пошкоджені та деградовані угіддя, тис. га	площі під нішевими культурами
9	кількість населення із вищою освітою (% від загальної кількості)	площі під нішевими культурами
10	обсяг витрат на протидію негативним наслідкам і на покращення стану	обсяг доходу від вирощування і реалізації нішевих культур на внутрішньому і зовнішньому ринку
11	кількість господарюючих суб'єктів з розрахунку на 1,0 тис. мешканців	частка господарюючих суб'єктів, що вирощують продукцію нішевих культур і реалізують її на експорт у загальній їх кількості
12	загальне сальдо міграції по регіону	кількість суб'єктів господарювання, що вирощують нішеві культури і експортують продукцію їх вирощування

Джерело: розроблено автором.

У третьому розділі «Динаміка виробництва продукції вирощування нішевих культур, їх ефективності та формування експортного потенціалу його продукції» – висвітлено результати аналізу: динаміки нішевого сільського господарства як чинника зрівноваженого розвитку сільських регіонів та його ефективності в Україні; ефективності вирощування нішевих культур сільськогосподарськими виробниками та її чинників; експорту продукції вирощування нішевих культур та динаміки його потенціалу.

Результати проведених досліджень свідчать, що загальна площа, яка, в силу обставин, може бути, а виходячи і сучасної ситуації – повинна використовуватися для вирощування сільськогосподарських нішевих культур в Україні, становить майже 10 млн га, тобто – майже 25 % усіх

сільськогосподарських угідь країни. Сюди входить частка угідь господарств з розміром площі до 500 га (в середньому це становить 100 га на 1 господарство) – до 20 %, тобто, практично майже п'ята частина всіх використовуваних даними суб'єктами господарювання угідь, а також більш як 5 млн га сільськогосподарських угідь дрібноконтурної конфігурації господарств населення, середній розмір площі для ведення товарного сільськогосподарського виробництва у яких становить 0,7 га, але ще приблизно така ж площа виділяється для ведення особистого селянського господарства. Наразі посівні площі під основними нішевыми сільськогосподарськими культурами в Україні у 2021 р. сягали понад 800 тис. га, що становить майже 2 % у структурі посівних площ всіх сільськогосподарських культур суб'єктів господарської діяльності, включаючи особисті селянські господарства комерційного характеру.

Результати досліджень свідчать про наявність тенденції до збільшення сектору нішевих культур у абсолютному і, за практично стабільних площ сільськогосподарських угідь, у відносному вираженнях (табл. 3).

Таблиця 3

Динаміка площ під основними групами нішевих культур в Україні, тис. га

Групи нішевих культур	2010 р.	2015 р.	2018 р.	2020 р.
Зернобобові	371,5	250,6	568,4	350
Олійні	194,05	137,7	92,3	72,3
Лікарські	в.д.	5,07	6,5	4,2
Ефіроолійні	26,16	22,29	4,9	4,0
Ягідні	19,9	19,8	20,2	19,8
Овочеві	в.д.	51,96	57,2	59,6

Джерело: сформовано автором на основі даних статзвітності.

Результати дослідження вказують на те, що протягом 2014–2020 р. в Україні зросло виробництво продукції таких нішевих культур як горох (на 52 %), квасоля (на 70 %), нуту (у 2,3 р.), сочевиці (у 49 р.), амаранту (у 12 р.), гарбуза (на 13 %), ягід (в середньому на 15%), хоча власне за 2020 р. спостерігається певне зниження обсягів виробництва цієї продукції, що пов'язується із впливом пандемії коронавірусу, несприятливими погодними умовами тощо. Тобто, загалом є позитивна тенденція до збільшення площ під нішевыми культурами і обсягів виробництва вирощеної на ній продукції. Але темпи динаміки цих тенденцій є надто малі, щоб можна було побачити вже зараз якийсь виразний ефект від такої діяльності в масштабах цілої країни. Він наразі може спостерігатись лише в окремих сільських регіонах, де такі приклади подібної диверсифікації напрямів господарювання вже можуть демонструвати певну ефективність не лише для самих виробників, але й для регіонів, у яких вони розвиваються.

В силу дії відповідних чинників, рівень ефективності вирощування окремих видів нішевих культур має дуже диверсифікований характер (рис. 4).

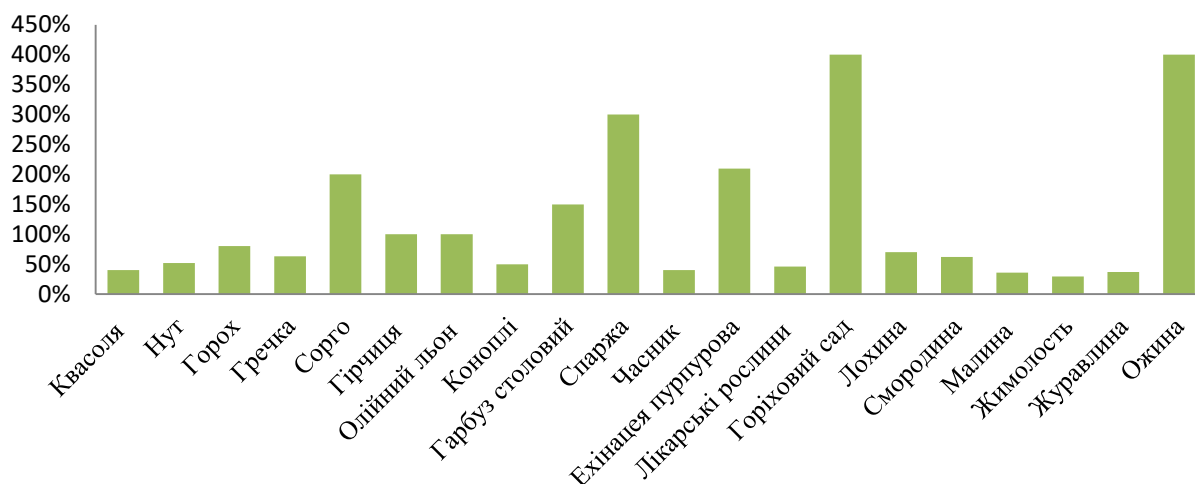

Рис. 4. Рентабельність виробництва окремих нішевих культур, 2020 р., %

Джерело: складено на основі розрахунків автора за матеріалами доступних джерел інформації.

Значною мірою на формування цієї ефективності впливає розмір необхідних для реалізації відповідного проєкту початкових інвестицій (рис. 5).

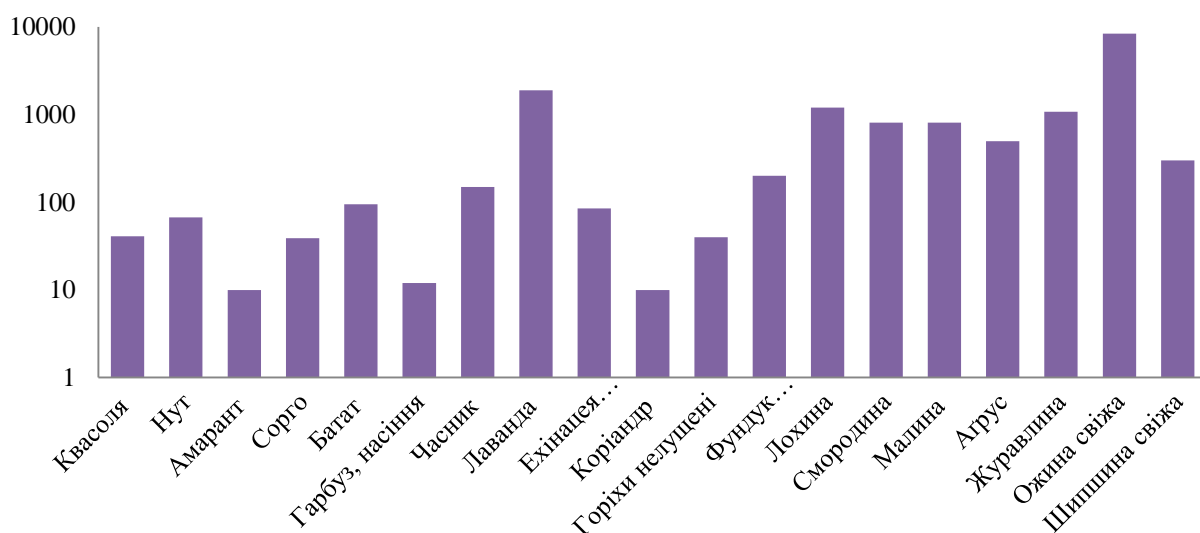

Рис. 5. Початкові інвестиції з розрахунку на 1 га у розрізі різних нішевих культур, тис. грн

Джерело: складено на основі розрахунків автора за матеріалами доступних джерел інформації.

Україна міцно утвердилась на світових ринках як провідний і досить надійний постачальник сільськогосподарської продукції, в т. ч. і продукції вирощування нішевих культур, оскільки має сприятливі кліматичні умови для її виробництва, відносно вигідне географічне положення, традиційні ринки збуту і все більше намагається адаптується до сучасних вимог іноземних споживачів. Україна у 2019 р. показала найвищий приріст обсягів експорту продукції в ЄС – 41 % (€2,1 млрд). Продукція АПК та харчової промисловості у структурі українського експорту перевищила 45 %. Хоча при цьому вагомим чинником такої динаміки може бути певне погіршення стану справ у інших галузях економіки.

Основними видами продукції нішевого характеру, за якими спостерігається найбільший ріст обсягу експорту є мед, плоди, горіхи, які входять до складу групи Топ-15 товарів, обсяг експорту яких збільшився упродовж 2018–2020 рр. Україна заробляє на експорті за кордон бобових (без урахування сої, експортна позиція якої є четвертою і експорт якої дає понад \$1 млрд) на 42 % більше, ніж від експорту всіх молокопродуктів. Тобто, висока ефективність продукції вирощування нішевих культур проявляється також і через експорт цієї продукції. Наразі одержані доходи від експорту, наприклад, всієї плодово-ягідної продукції вже у першому кварталі 2021 р. були на рівні \$ 64 млн – практично на рівні обсягу першого кварталу 2020 р. Основну частку надходжень тут традиційно формують волоські горіхи (\$ 35 млн), заморожені фрукти (\$ 24 млн), яблука і груші (близько \$ 4 млн). Обсяг експорту заморожених плодів і ягід збільшився до 11 тис. т (+ 7 %). Обсяг експорту горіхів упродовж 2014–2018 рр. зріс у 1,3 раза, а валютна виручка від нього зросла на 136 %.

Чинниками, що знижують ефективність вирощування нішевих культур та експорту його продукції в Україні і тим самим гальмують розвиток нішевого сільського господарства, є низка труднощів, з якими зустрічаються виробники нішевої продукції на шляху розвитку цього бізнесу і які стосуються головним чином відсутності у вітчизняних виробників потрібного досвіду і обмеженості можливостей його пізнання, оскільки за цим або потрібно їхати за кордон, або шукати контактів в Україні, а обмін такою інформацією є досить утрудненим через власне брак і несистемність та несистематизованість такої інформації. Проблемою є і дорожнеча імпортного насіння нішевих культур та відсутність його вітчизняного виробництва.

У четвертому розділі «**Ефективність і експорт продукції вирощування спеціальних нішевих культур сільськогосподарськими виробниками**» – проаналізовано розвиток та ефективність виробництва і експорту органічної нішевої продукції, ефективність вирощування та експорту нішевих лікарських культур сільськогосподарськими виробниками, вирощування енергетичних нішевих культур та експорт продукції їх вирощування сільськогосподарськими виробниками.

Глобальні кліматичні зміни і зміни у суспільно-економічному середовищі функціонування сільськогосподарських виробників змусили останніх шукати шляхів адаптації до нових умов господарювання і знайти їх у розвитку вирощування нішевих культур, до яких є всі підстави віднести органічні, лікарські та енергетичні культури. Оскільки їх призначення і завдання, що вирішуються за їх допомогою, мають певну специфіку, що відрізняє їх від інших нішевих культур, вони в даному дослідженні увійшли до складу групи спеціальних нішевих культур. Специфікою безпосередньо органічних нішевих культур є те, що вони утворюють специфічну нішу культур, куди можуть бути віднесені і конвенційні культури, які вирощуються органічним способом. Тобто, в даному випадку нішевість має специфіку і може бути характерною не лише для малих, але й для крупніших господарств.

Упродовж 2009–2019 рр. площа органічних угідь в Україні збільшилася більш як удвічі. За розмірами площі органічних сільськогосподарських земель Україна наразі займає 23 місце серед 191 країни. На жаль, поки що вона не входить у 16 країн, де частка органічних сільськогосподарських угідь у загальній їх площі становить мінімально 10 %, і у загальному рейтингу за цим показником займає аж 80-те місце із його значенням у 0,7 %. Залишаються незадіяними для виробництва органічної продукції ще понад 7 млн га екологічно чистих земель. В структурі органічних угідь найбільшу частку займають зернові, оскільки їх висока питома вага характерна для структури посівних площ України в цілому. Частка виробників органічної продукції в Україні становить лише 0,01% від загальної їх кількості у світі. В Україні наразі сертифіковано 16 видів органічних продуктів: крупи зернових і зернобобових культур, олійні, овочі, кавуни, дині, гарбузи, фрукти, ягоди, виноград, ефірні олійні культури, м'ясо, молоко, гриби, горіхи і мед. До сертифікованих продуктів переробки включено: зерна, пластівці, джеми, сиропи, соки, масла, борошно і консервовані овочі. За даними Organic Standard, в Україні сертифіковано тільки 154 виробники органічних ягід, 39 виробників овочів і 31 виробник фруктів. Площа органічних садів становить приблизно 2500 га – лише 7 % від загальних площ їх насаджень.

Обсяг виробленої в Україні у 2020 р. органічної продукції вирощування овочів становив лише 2945 т. Половину цього обсягу сформували баштанні культури, 24 % становлять коренеплоди з борщового набору, тобто буряк, морква, картопля та інші. Частка цибулі та часнику в зазначеному обсязі продукції органічного овочівництва становить 10 %, що удвічі більше, ніж у 2019 р. Органічні овочі у закритому ґрунті, переважно огірки і помідори, вирощують 10 спеціалізованих підприємств. Розміри їх є досить малі – до 0,1 га, але для органічного овочівництва закритого ґрунту це характерно і вони виробляють 25 % обсягу цієї продукції в Україні. Переробляючи вітчизняну органічну сировину, понад 60 підприємств на внутрішньому українському ринку продають органічну продукцію у фасованому вигляді кінцевим споживачам.

У 2019 р. Україна посіла перше місце у Європі за обсягами експортованої органічної продукції. У світовому рейтингу серед 123 країн за цим показником вона зайняла друге місце (проти четвертого у 2018 р.) У 2019 р. країни ЄС імпортували органічного продовольства в обсязі понад 3,2 млн т, і понад 10 % обсягу імпорту було здійснено з України. За даними ТОВ «Органік Стандарт», найбільші обсяги експорту має заморожена органічна чорниця (5 тис. т) та свіжі яблука (4,4 тис. т), яблучний сік (5 тис. т), яблучних вижимок (170 т). Є також випадки експорту ядер волоського горіху та заморожених ягід переважно дикорослих, але і культивованих культур – бузини, малини, ожини, журавлини, шипшини, аронії та брусниці. Серед органічних фруктів – заморожені та сушені ягоди терену, обліпихи, суниці садової і лісової, кавуни та ін.

Наразі операторам органічної плодоовочевої продукції є змист орієнтуватися насамперед на експортні ринки, але слід мати на увазі, що й внутрішній ринок України є ненаповненим і створює можливості для реалізації ефективних проєктів.

Специфічний нішевий характер має трав'яний бізнес. Постійний протягом року попит на продукцію вирощування лікарських рослин дає додатковий шанс для виробників продукції вирощування культивованих лікарських рослин, тим більше, що ринок такої продукції наразі ще не є в Україні високо конкурентний і є незайняті ніші на цьому ринку. А високий попит на лікарську рослинну сировину за кордоном – у країнах Європи, і Китаї, країнах Азії – ще більше підвищує рівень атракційності вирощування нішевих культур в Україні.

Лікарську рослинну сировину в Україні постачають фермери, лісові господарства, приватні особи. Останні диверсифікують на сьогодні напрями своєї діяльності в даному секторі шляхом виробництва цілющих чаїв, що особливо розповсюджено в сільських і гірських регіонах Закарпаття. Найбільшими споживачами лікарської рослинної сировини в Україні є підприємства харчової промисловості, виробники чаїв, фармацевтичні компанії, косметологічні фірми та ін. Така диверсифікація напрямів використання лікарських рослин як нішевих культур у агробізнесі також забезпечує постійний високий попит на продукцію їх вирощування.

Практика свідчить про потребу в інвестиціях у перший рік розвитку трав'яного бізнесу у 50–250 тис. грн/га в залежності від конкретної культури, а розраховувати на одержання відчутного прибутку можна на 3–5-й роки. З 1 га поля під лікарськими рослинами щороку можна збирати сировину на суму від 50 тис. (0,5 т квітів ромашки) до 300 тис. грн (3,5 т сухого кореня валеріани).

У 2020 р. площі лікарських рослин в Україні становили 5,9 тис. га, а ефіроолійних – 4,9 тис. га, тоді як у 2019 р. ці площі були однакові – по 3,9 тис. га. Культивовані лікарські трави в Україні у промислових масштабах вирощують 10 компаній, що спеціалізуються на вирощуванні та заготівлі високоякісної лікарської рослинної сировини. За останні роки господарства населення також виявили поширений інтерес до вирощування лікарських рослин як до ніші у своєму бізнесі.

У експорті продукції вирощування нішевих лікарських культур є проблеми, пов'язані із необхідністю здійснювати діяльність через посередників-трейдерів, що працюють з оптовими партіями – від 500 кг. Переважно – за низьку ціну. Дорожче можуть заплатити компанії, що роблять з сировини лікарських рослин кінцевий продукт. Вийти на співпрацю з ними складніше і вони потребують більше документів, а гроші вони готові віддати пізніше – через 30–180 днів. Європейські партнери розраховуються через 1–1,5 місяці, американські – через 3–4 місяці. Можна самому фасувати свою продукцію дрібнішими партіями – по 100–200 г, і самотійно здійснювати роздрібну торгівлю, наприклад, на сайтах olx.ua, prom.ua чи agro-ukraine.com, де ціни в рази вищі, але обсяги продажу – в рази менші. Вроzdрїб доцїльно продавати переважно дорогї трави (їх є сотнї видїв), якї не можна купити в аптецї і яких пересилка буде вигїдна покупцю (наприклад, женьшень). Існують також сезоннї коливання на продукцїю вирощування лікарських рослин – у серпнї зїбране має одну цїну, а в сїчнї – вже їншу.

Україна, маючи величезний потенціал для вирощування лікарських рослин, має наразі дуже слабкий експорт. Принаймі його обсяг є у 7 разів

менший польського. Україна посідає 38 місце у рейтингу серед експортерів продукції їх вирощування. Якщо врахувати, що у 2017 р. і обсяг експорту сировини лікарських рослин з України зріс у порівнянні до 2016 р. на 8 %, у 2018 р. до 2017 р. – на 19 %, у 2020 р. до 2019 р. – на 13 %, то у 2023 р. за збереження існуючих тенденцій обсяг експорту у цьому секторі сягне до \$ 25–30 млн. Тобто, зросте від 4450 т у 2018 р. до 8200 т – у 2023 р.

Прийнята в Україні Енергетична стратегія «Безпека, енергоефективність, конкурентоспроможність» передбачає збільшення обсягів використання відновлюваних джерел енергії в Україні за період до 2035 року у розмірі до 25 % від обсягів загального первинного постачання всієї енергії, логічно буде дійти висновку про досить особливу актуальність вирішення проблеми підвищення рівня енергетичної незалежності країни шляхом розширення вже існуючої практики використання з цією метою відновлюваних джерел енергії, в першу чергу – шляхом розширення площ під енергетичними культурами.

В Україні є досить значний потенціал одержання енергії з енергетичних рослин – завдяки ним за рік можна замінити майже 20 млрд м³ газу – річний обсяг його видобутку в країні. В Україні є близько 4 млн га малородючих земель сільгосппризначення і більшість із них придатні для вирощування власне енергетичних культур – верби, тополі, міскантусу, павловнії, світчграсу, цукрового сорго та інших. Енергетичний потенціал біомаси України, сформований за участю біомаси нішевих енергетичних культур, становить у 2018 р. 19,31 т н. е. На енергетичні культури припадає 4,88 млн т н. е.

Експортний потенціал продукції вирощування нішевих енергетичних культур наразі є практично нереалізований через високу ємкість внутрішнього ринку цієї продукції і через недоцільність здійснення експорту сировини в силу значних трансакційних і логістичних коштів у такому варіанті. Доцільним може стати варіант налагодження потужної переробки сировини енергетичних культур і виробництва з неї брикетів та пелет і гранул, насичення ними потреб внутрішнього ринку і тоді стане можливим розгорнутий експортний варіант.

У п'ятому розділі «**Формування перспективи у галузі вирощування нішевих культур та експортного потенціалу його продукції**» – розглядаються основні напрями забезпечення перспективного розвитку галузі вирощування нішевих культур та формування їх експортного потенціалу як чинників реалізації концепції зрівноваженого розвитку сільських регіонів, серед яких основна увага зверталась на розвиток кооперації у секторі виробництва продукції вирощування нішевих сільськогосподарських культур, нішеву інноватизацію сільського господарства в контексті зрівноваженого розвитку сільських регіонів та продовольчої безпеки країни, регулювання розвитку нішевого напрямку сільського господарства та формування його експортного потенціалу.

В ході дослідження проблем із упровадженням нішевих культур у практику господарювання виробників сільськогосподарської продукції та формування їх потенціалу встановлено, що ефективність цього процесу та його масштаби значною мірою гальмуються відсутністю кооперативних зв'язків між зазначеними виробниками. Тому вони постійно відчують брак потрібної інформації, консультацій, порад, мають труднощі із матеріально-технічним

забезпеченням, доступом до сучасних технологій, із експортуванням продукції через складність формування належних оптових її партій потрібної якості тощо. Кооперація, в силу своїх об'єктивних переваг, дозволить виробникам нішевої продукції консолідувати свої зусилля відповідно до спеціалізації хоча б у сфері реалізації цієї продукції та виході на зовнішні ринки. Причини та мотиви розвитку кооперативних зв'язків у сфері вирощування продукції нішевих культур та формування їх експортного потенціалу представлено на рис. 6.

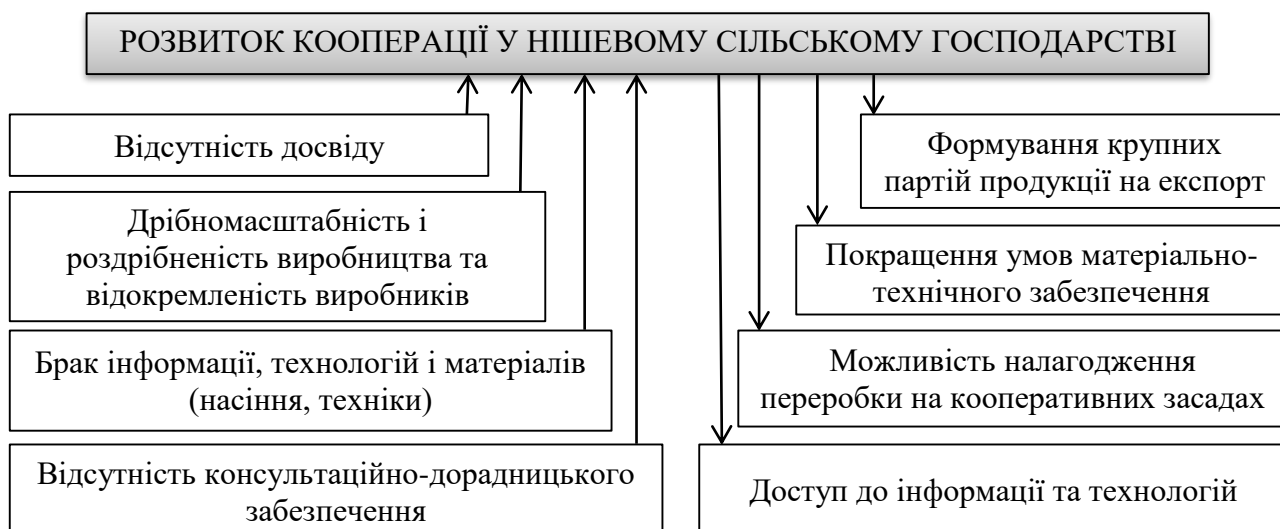

Рис. 6. Чинниково-логічна схема мотивації розвитку кооперативних зв'язків між виробниками продукції вирощування нішевих культур

Джерело: розроблено автором.

Тобто, кооперація між сільськогосподарськими виробниками у сфері вирощування нішевих культур та формування експортного потенціалу продукції їх вирощування дозволить цим виробникам об'єднати свої зусилля і ресурси у вирішенні нагальних і важливих для них питань ринку (рис. 7). Основною суттю завдань кооперації у сфері вирощування нішевих культур і формування експортного потенціалу продукції їх вирощування є створення можливостей для одержання виробниками відповідного синергічного ефекту.

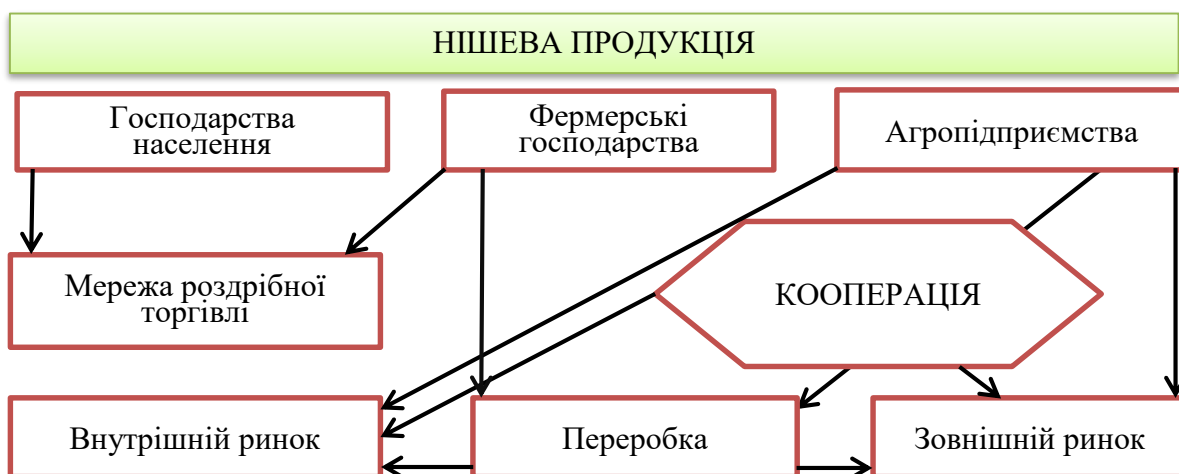

Рис. 7. Пропонована схема каналів здійснення ринкового поділу продукції вирощування нішевих культур

Джерело: розроблено автором.

Ще одним важливим чинником формування ефективної перспективи у вирощуванні нішевих культур сільськогосподарськими виробниками є інновацізація господарств цих виробників та їх діяльності. Результати проведених досліджень свідчать, що в даному випадку слід виходити з розуміння сутності інновацій як всього нового для конкретного господарства, чим можуть бути: продукція виробництва, процеси виробництва, організація виробництва та маркетинг продукції, що органічно поєднують в собі власне нішеві культури, які, виходячи з цих положень, самі для виробника є інноваціями, як і все, що пов'язане із впровадженням їх у практику господарювання. Тому сприяння нішевізації сільськогосподарського виробництва для виробників є процесом сприяння підвищенню рівня їх інноваційності. Структурно нішеві інновації можуть стосуватись змін у виробництві, причому як у рослинництві, так і у тваринництві, охоплюючи нові технології, нові види продукції, сорти рослин чи породи тварин, нові ринки.

Головним чинником такого сприяння реально повинна бути держава, оскільки кожне явище у будь-якій сфері життя і діяльності для свого розвитку потребує відповідних умов, а приватні структури за складних економічних умов створити підґрунтя для інтенсивного розвитку шляхом впровадження нішевих культур наразі не в стані. Тим більше, якщо йдеться про формування експортного потенціалу продукції вирощування нішевих культур і здійснення відповідної експортної діяльності, що потребує здійснення регулюючих заходів з боку держави для створення відповідних умов цього напряму економічної активності виробників нішевої сільськогосподарської продукції (рис. 8).

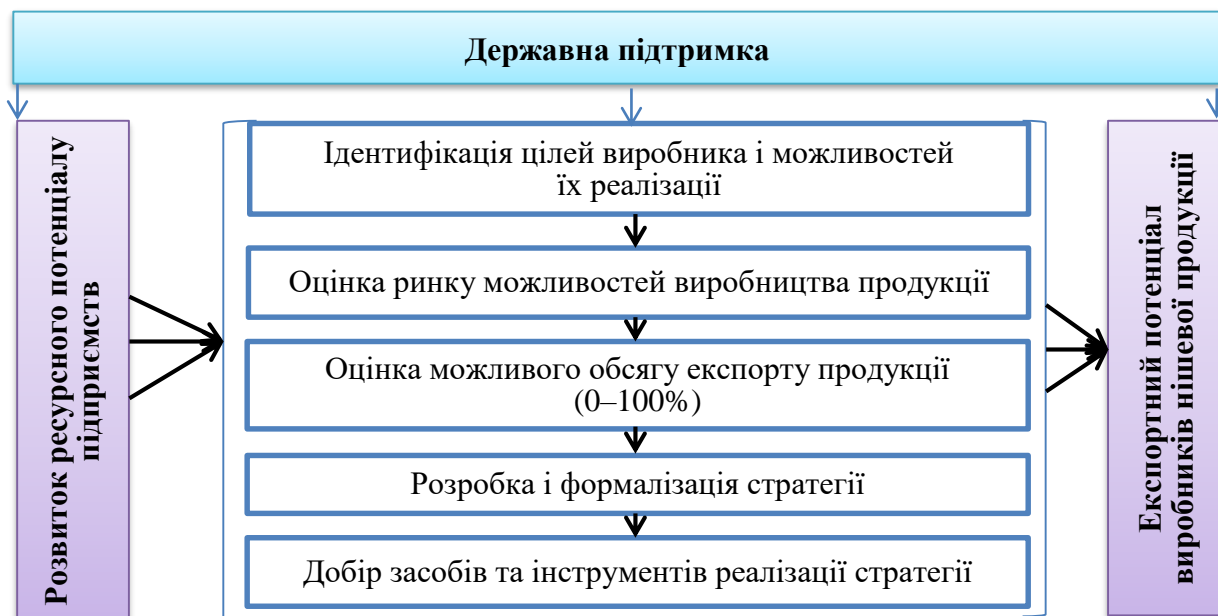

Рис. 8. Механізми регулювання процесу формування експортного потенціалу виробників нішевої продукції

Джерело: розроблено автором.

Відтак, основні напрями державного регулювання формування експортного потенціалу стосуються як сприяння розвитку ресурсного потенціалу підприємств як основи здійснення подальших заходів, розробці стратегії цього формування та створення умов для її ефективної реалізації.

ВИСНОВКИ

1. За умов глобальних негативних змін клімату та поглиблення дуалізації і поляризації сільського господарства України на сектори великих і малих виробників сільськогосподарської продукції впровадження нішевих культур у практику їх господарювання є адекватною реакцією з їх сторони на зазначені чинники. Погіршення клімату формує необхідність диверсифікації практично всіма виробниками сільськогосподарської продукції своєї діяльності і відповідного пошуку культур, придатних для вирощування за нових кліматичних умов. Безпосередньо малих сільськогосподарських виробників диверсифікувати свою діяльність шляхом запровадження вирощування нішевих культур змушує об'єктивна безсенсовність конкуренції із великими підприємствами у вирощуванні традиційних культур.

2. Логіка проведеного дослідження ґрунтується на послідовності вирішення проблем у відповідності з ідентифікованим порядком ієрархічного характеру у ланцюгу ланок цього процесу, який включає: виробники сільськогосподарської продукції – впровадження нішевих культур у практику їх господарювання під впливом чинників кліматичного та економічного характеру – експортний потенціал продукції вирощування нішевих культур – ефективність функціонування сільськогосподарських виробників – покращення економічної сфери сільських регіонів – покращення екологічної сфери сільських регіонів і збереженості природних ресурсів для теперішніх і для майбутніх поколінь – покращення соціальної сфери сільських регіонів – зрівноважений розвиток сільських регіонів – підвищення якості продовольчої безпеки – підвищення рівня добробуту населення країни. Оптимальне впровадження нішевих культур у практику господарювання виробників сільськогосподарської продукції є важливим заходом протидії деструктивним впливам негативних змін кліматичних умов на господарські процеси.

3. Головною парадигмою розробленої в ході дослідження його методології є обов'язковість обґрунтування критеріального показника ефективності впровадження нішевих культур у практику господарювання виробників сільськогосподарської продукції і формування ними експортного потенціалу продукції вирощування цих культур та системи показників, які цей критерій можуть виражати за конкретних умов. В якості такого показника стосовно зазначених аспектів диверсифікації напрямів господарювання виробників сільськогосподарської продукції прийнято термін окупності інвестицій у реалізацію такого проекту, оскільки він максимально відображає власне якісну сторону категорії ефективності як соціально-економічної стосовно нішевізації сільського господарства на рівні виробників сільськогосподарської продукції і тому його мінімум виконує роль цільової функції у економіко-математичній моделі задачі в рамках розробленої методики оптимізації вибору виробником найбільш прийняттого у його умовах варіанту впровадження певного виду нішевої культури.

4. Класифікація нішевих культур, здійснена із застосуванням розробленої методики як частини загальної методології даного дослідження, дала

можливість відповідним чином розмістити більшість найбільш популярних нішевих культур у відповідних групах, які виділились в результаті використання комбінованого ієрархічно-фасеточного методу на основі підходу, що ґрунтується на елементах BCG-matrix та підходах, характерних для ABC-аналізу і XYZ-аналізу, врахування чого у практичному вирішенні питання класифікації нішевих культур в кінцевому підсумку дало можливість сконструювати модель класифікації нішевих культур на основі фасетно-ієрархічної класифікаційної матриці, у якій за принципом ABC розміщуються групи нішевих культур в залежності від їх виду, а за принципом XYZ здійснюється групування цих культур в залежності від рівня їх маргінальності. При цьому в силу їх специфіки, органічні, енергетичні та лікарські культури в дослідженні вивчаються як у окрема група спеціальних нішевих культур.

5. В контексті теми дисертаційного дослідження і сформульованих завдань розроблені методичні підходи до оцінки експортного потенціалу продукції вирощування нішевих культур підприємством, що передбачають здійснення економіко-математичних розрахунків з врахуванням розміру площ вирощування цих культур, можливого їх розширення, урожайності, відсоткової частки наразі експортованої продукції конкретного виду у загальному їх обсязі. Відповідно вплив експортного потенціалу нішевих культур на зрівноважений розвиток сільських регіонів пропонується визначати в розрізі кожного конкретного регіону через призму ідентифікації частки ефекту від реалізації експортного потенціалу нішевих культур у значеннях показників зрівноваженості цього регіону.

6. Загальна земельна площа, яка може використовуватись для вирощування нішевих культур в Україні, становить майже 10 млн га, тобто – майже 25% всіх сільськогосподарських угідь країни. Сюди входить частка угідь господарств з розміром площі до 500 га (в середньому це становить 100 га на 1 господарство) – до 20 % всіх використовуваних даними суб'єктами господарювання угідь, а також понад 5 млн га сільськогосподарських угідь дрібноконтурної конфігурації господарств населення. У 2021 р. посівні площі під основними нішевими сільськогосподарськими культурами в Україні сягали понад 800 тис. га, що становить майже 2 % у структурі всіх посівних площ.

7. В силу того, що вітчизняний ринок продукції вирощування нішевих культур наразі є недостатньо розвинений (низький рівень культури споживання, відсутня переробна база, низькі доходи населення), виробники змушені шукати ринки збуту основної частки вирощеної продукції за кордоном і експортувати її, тим самим зміцнюють своє економічне становище і покращують економічну сферу сільського регіону, у якому вони функціонують.

8. Концепція зрівноваженого розвитку є ефективним шляхом до забезпечення максимального дотримання рівноваги та виваженої поміркованості у використанні навколишніх природних ресурсів і здійсненні економічних процесів, бо господарська діяльність не може здійснюватися у відриві від природного середовища, рівно як і від середовища соціального, і вже безперечно не може здійснюватись у спосіб, коли вся активність підприємця спрямовується виключно на одержання зиску, який стає ціллю самою в собі.

9. Виникнення та розвиток теорії зрівноваженого розвитку спричинені об'єктивними чинниками, які обумовлюють необхідність обґрунтування шляхів оптимального поєднання розвитку соціальної, екологічної та економічної сфер існування людства та дотримання оптимальної пропорційності між темпами його здійснення у кожній із них з метою одержання максимального синергічного ефекту на основі надання цьому розвитку відповідної системності.

10. Концепція зрівноваженого розвитку сільських регіонів є адекватною реакцією соціально-економічного середовища планети на наростаючу конфронтацію між постійно зростаючими і практично необмеженими потребами людського суспільства і погіршенням якості природного середовища як виключного джерела ресурсів для задоволення цих потреб внаслідок господарської діяльності цього суспільства і обмеженістю асимілятивної здатності природи, що створює загрозу для існування людства як такого. Тому зрівноважений розвиток сільських регіонів слід розуміти як розвиток, метою якого є забезпечення всім сьогодні живим людям та наступним їх поколінням можливість формування і дотримання високих екологічних, економічних та соціально-культурних стандартів в межах природної витривалості Землі на основі застосування засад внутрігенераційної та міжгенераційної справедливості.

11. У відомій тріаді цілей зрівноваженого розвитку сільських регіонів екологічні цілі є визначальними, оскільки природні ресурси і їх якість об'єктивно визначають можливість існування всього живого на планеті. Економічна сфера є основою реального забезпечення вирішення всіх інших проблем у зрівноваженому розвитку, оскільки її завданням є вирішення проблем його фінансового забезпечення і нагромадження необхідних для цього коштів, а основою економічної сфери сільських регіонів є виробники сільськогосподарської продукції. Соціальний вимір є акумулюючим, оскільки якість життя людей і їх добробут залежать від рівня вирішення екологічних та економічних проблем.

12. Нішевими культурами на сьогодні в сільському господарстві є такі, що вирощуються на невеликих площах, мають високий рівень питомої прибутковості, на ринках яких практично відсутня конкуренція. Механізм процесу нішевізації сільського господарства є доволі простий для зрозуміння і полягає у розширенні асортименту нішевих культур у галузі та у збільшенні частки обсягів продукції вирощування нішевих культур. При цьому нішевізації іманентна потенційна здатність до денішевізації окремих культур, яка полягає у явищі наслідкового характеру, що може мати місце в результаті перевищення процесом нішевізації певної межі, за якою дана культура припиняє бути нішевою у властивому їй розумінні. Для того, щоб нішевізація сільського господарства мала максимальний ефект у всіх площинах її прояву, вона повинна здійснюватись на основі сформульованих у дисертації принципів.

13. Упродовж останніх 10 років площі вирощування нішевих культур у підприємствах та господарствах населення в Україні, а також обсяги виробництва продукції вирощування нішевих культур мають переважно тенденції до зростання, хоча темпи цього зростання є дуже низькі. Тенденції в

динаміці обсягів експорту продукції вирощування нішевих культур також мають позитивний характер, але низькі темпи. Основними чинниками, що гальмують процес нішевізації діяльності сільськогосподарських виробників є відсутність потрібного досвіду і наявність труднощів у його набутті; відсутність необхідної інформації та брак можливостей обміну нею з виробниками продукції вирощування нішевих культур; нестача коштів на матеріально-технічне забезпечення, технології та насіння; відсутність налагоджених кооперативних зв'язків та проблеми із пошуком надійних ринків збуту; труднощі із формуванням оптових партій продукції на експорт; відсутність серйозної уваги і підтримки з боку наукових установ та держави.

14. Як впровадження нішевих культур у практику господарювання виробників сільськогосподарської продукції, так і формування експортного потенціалу продукції їх вирощування відчутно сприяють підвищенню ефективності функціонування цих виробників, за рахунок чого зміцнюється економічна сфера сільських регіонів. Це, у свою чергу, дає можливість краще розвиватись соціальній і екологічній сферам цих регіонів, що в сукупності відображає ступінь реалізації концепції зрівноваженого розвитку сільських регіонів як основи для покращення продовольчої безпеки країни та підвищення добробуту її населення. Однак масштаби розвитку галузі вирощування нішевих культур на сьогодні є ще надто малі, щоб можна було спостерігати відчутний вплив цієї галузі і відповідного експортного потенціалу її продукції.

15. Основні напрями забезпечення перспективного розвитку галузі вирощування сільськогосподарським виробниками нішевих культур та формування їх експортного потенціалу як чинників реалізації концепції зрівноваженого розвитку сільських регіонів включають розвиток кооперації у секторі виробництва продукції вирощування нішевих сільськогосподарських культур, нішеву інноватизацію сільського господарства в контексті зрівноваженого розвитку сільських регіонів та продовольчої безпеки країни, регулювання розвитку нішевого напрямку сільського господарства та формування його експортного потенціалу.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографії:

1. Черевко І. В., Черевко Г. В. Нішева аграрна економіка як чинник зрівноваженого розвитку сільських територій. *Сталий розвиток економіки: світовий досвід та перспективи України*: монографія / за ред. В. І. Ткачука. Житомир: «Поліський університет», 2021. С. 96–107. (*Особистий внесок: обґрунтовано перспективи формування моделі сільськогосподарського виробництва з впровадженням нішевих культур у практику господарювання виробників сільськогосподарської продукції, обґрунтовано доцільність вживання терміну «зрівноважений розвиток» замість «сталий» та визначено особливості вживання термінів «територія» та «регіон». 0,66/0,4 друк. арк.*)

2. Черевко І. В. Зрівноважений розвиток сільських регіонів та нішеве сільське господарство як його чинник в Україні. *Latest Technologies of Neo-industrial Transformations: Financial, Legal and Sociological Aspects*. Gutsalenko

L., Liashenko V., Sukach O. and others: Collective monograph [Ed. by Doctor of Economics Sciences, Pasichnyk Yu.]. Austria, 2020. P. 102–140. (2,93 друк. арк.).

3. Черевко І. В. Нішеві енергетичні культури як чинник енергозалежності сільських територій. *Енергоефективність і енергонезалежність сільських територій: передумови формування та функціонування*: колективна монографія; за ред. Т. Чайки, І. Яснолоб, О. Горба. Полтава: Вид-во ПП «Астроя», 2020. С. 49–58. (0,72 друк. арк.).

4. Черевко І. В. Нішева інноватизація сільського господарства в контексті продовольчої безпеки країни. *Екологічні інновації у підвищенні економічної та продовольчої безпеки України*: колективна монографія; за ред. Т. О. Чайки, І. О. Яснолоб, О. О. Горба. Полтава: Видавництво ПП «Астроя», 2020. С. 51–60. (0,88 друк. арк.).

5. **Черевко І.**, Cherevko H. Зрівноважений розвиток прикордонних сільських регіонів в умовах транскордонного співробітництва. *Współpraca transgraniczna a wspólna przestrzeń europejska: teoria, praktyka i nowe możliwości*: Monografia zbiorowa. Lwów-Olsztyn: Narodowy Uniwersytet „Politechnika Lwowska”, 2018. S. 89–100. (Особистий внесок: обґрунтовано роль транскордонного співробітництва як чинника зрівноваженого розвитку прикордонних регіонів на основі підвищення ефективності функціонування їх аграрних підприємств та розвитку диверсифікації. 0,71/0,4 друк. арк.).

6. Czerewko I. Ukraina w globalnych wymiarach zrównoważonego rozwoju. *Zrównoważony rozwój terenów przygranicznych* / Red. nauk Prof. Dr hab. Bohdan Kościk, dr Magdalena Sławińska. WZNPiE KUL Jana Pawła II. Warszawa, 2010. P. 135–151. (1,11 друк. арк.).

Статті в наукових фахових виданнях України:

7. Черевко І. В. Проблеми і тенденції розвитку нішевого конопляного агробізнесу в Україні. *Вісник Львівського національного університету: Економіка АПК*. 2020. № 27. С. 121–125. (0,48 друк. арк.).

8. Черевко І. В. Нішеві інновації у сільському господарстві: поняття, значення і перспективи. *Аграрна економіка*. 2019. Т. 12. № 3–4. С. 61–70. (1,15 друк. арк.).

9. Черевко І. В. Поняття нішевих культур та їхнє місце у диверсифікації сільськогосподарського виробництва. *Аграрна економіка*. 2018. Т. 11. № 1–2. С. 5–14. (0,95 друк. арк.).

10. Черевко І. В. Ефективність «нішевого» напряму у сільському господарстві України: стан та перспективи. *Аграрна економіка*. 2018. Т. 11. № 3–4. С. 55–66. (1,16 друк. арк.).

11. Черевко І. В. Нішеві культури: досвід зарубіжних країн у часниківництві. *Вісник Львівського національного університету: Економіка АПК*. 2018. № 25. С. 81–86. (0,97 друк. арк.).

12. Черевко І. В. Програма і методика дисертаційного дослідження «Формування експортного потенціалу нішевих культур у контексті зрівноваженого розвитку сільських регіонів: теорія, методологія, практика». *Аграрна економіка*. 2017. Т. 10. № 3–4. С. 15–26. (1,18 друк. арк.).

13. **Черевко І. В.**, Черевко Г. В. Аграрна економіка країн Вишеградської групи в умовах їх членства в ЄС: досвід і значення для України. *Аграрна*

економіка. 2015. Т. 8. № 1–2. С. 3–12. (Особистий внесок: обґрунтовано можливості застосування в Україні досвіду країн-членів Вишеградської групи у вирішенні проблем розвитку сільських регіонів на основі диверсифікації діяльності їх сільськогосподарських виробників; 0,5 друк. арк.).

14. Черевко І. В., Черевко Г. В., Черевко Д. Г. Функціонування малих підприємств в аграрному секторі економіки: українські реалії та досвід Японії. *Вісник Львівського національного аграрного університету: Економіка АПК*. 2015. № 22(1). С. 13–19. (Особистий внесок: визначено особливості японського досвіду вирішення проблем розвитку малих аграрних підприємств, в т.ч. шляхом державного заохочення їх диверсифікації та кооперування. 0,25 друк. арк.).

15. Черевко І. В. Вступ до теорії зрівноваженого розвитку. *Аграрна економіка*. 2013. Т. 6, № 1–2. С. 10–17. (0,61 друк. арк.).

16. Черевко І. В. Екологічність і зрівноваженість сільського господарства. *Аграрна економіка*. 2013. Т. 6, № 3–4. С. 89–96. (0,80 друк. арк.).

17. Черевко І. В. Концепція зрівноваженого розвитку як детермінанта господарської діяльності в регіоні. *Вісник Львівського національного аграрного університету: Економіка АПК*. № 20(1). Львів, 2013. С. 24–31. (0,51 друк. арк.).

18. Czerevko I., Słowik D. Zrównoważony rozwój obszarów wiejskich w kontekście realizacji wspólnej Polityki Rolnej UE: doświadczenie Polski. *Аграрна економіка*. 2012. Т. 5, № 1–2. С. 150–159. (Особистий внесок: проаналізовано зміст розуміння польськими вченими сутності зрівноваженого розвитку сільських регіонів та ідентифіковано особливості досвіду Польщі у використанні засад Спільної Аграрної Політики ЄС та її програм для підвищення ефективності діяльності сільгоспвиробників. 0,25 друк. арк.).

19. Черевко І. В. Проблеми і перспективи розвитку сільських територій в Україні. *Аграрна економіка*. 2012. Т. 5, № 3–4. С. 95–100. (0,53 ум. друк. арк.).

20. Черевко І. В. Господарства населення у зрівноваженому розвитку сільських територій: теоретичні і практичні аспекти. *Інноваційна економіка*. 2012. №11 (37). С. 119–122. (0,46 друк. арк.).

21. Черевко І. В. Вплив державної регіональної політики на зрівноважений розвиток сільських регіонів. *Вісник Львівського національного аграрного університету: Економіка АПК*. 2011. № 18(1). С. 51–55. (0,53 друк. арк.).

22. Czerevko I., Okoń E., Kudyba A. Produkcja rolno-spożywcza we współpracy handlowej Polski z Ukrainą. *Аграрна економіка*. 2011. Т. 4, № 1–4. С. 22–28. (Особистий внесок: обґрунтовано перспективи збільшення питомої ваги сільськогосподарської і харчової продукції у загальному обсязі торговельної співпраці Польщі та України, у т.ч. в частині продукції вирощування нішевих культур. 0,55/0,3 друк. арк.).

23. Черевко І. В., Черевко Г. В. Ефективність державної підтримки розвитку кредитування сільськогосподарських підприємств. *Вісник Львівської державної фінансової академії: Економічні науки*. 2011. № 20. С. 59–66. (Особистий внесок: обґрунтовано форми державного сприяння кредитуванню малих підприємств для підвищення ефективності їх функціонування як основи зрівноваженого розвитку сільських регіонів. (0,53/0,3 друк. арк.).

24. Черевко І. В., Черевко Г. В. Зрівноважений розвиток сільських територій. *Аграрна економіка*. 2010. Т. 3, № 1–2. С. 57–66. (Особистий внесок:

визначено основні напрями врахування пріоритетних інтересів селянства у зрівноваженому розвитку сільських регіонів та сформовано якісні характеристики українського села на перспективу на основі диверсифікації діяльності сільськогосподарських виробників. 0,79/0,4 друк. арк.).

25. **Черевко І. В.**, Черевко Г. В. Трансформація аграрної економіки в контексті реалізації концепції зрівноваженого розвитку сільських регіонів. *Вісник ЖНАЕУ*. Вип. 1 (26). Т. 2 (економічні науки). Ж. : 2010. С. 11–16. (Особистий внесок: виділено основні групи проблем сучасного українського села та обґрунтовано доцільність оптимального поєднання інтересів сільськогосподарських виробників і держави в рамках єдиної аграрної політики щодо розвитку сільських регіонів. 0,38/0,2 друк. арк.).

26. **Рудинська І. В.**, Черевко Г. В., Корчинський І. О. Напрями і умови реалізації зрівноваженого розвитку сільських територій. *Аграрна економіка*. 2009. Т. 2, № 3–4. С. 47–55. (Особистий внесок: обґрунтовано необхідність гармонізації соціально-економічної системи сільських регіонів із системою природного середовища шляхом перетворення існуючих суб'єктів агробізнесу у економічно і соціально ефективні організаційно-правові форми господарювання та диверсифікації напрямів їх діяльності. 0,78/0,4 друк. арк.).

Статті у іноземних наукових періодичних виданнях, віднесених до міжнародних наукометричних баз:

27. **Cherevko I.**, Cherevko H. Efficiency of niche agriculture in Ukraine. *Problems of World Agriculture*. 2020. Vol. 20 (XXXV). № 4. P. 18–28. (Особистий внесок: проаналізовано ефективність виробництва окремих видів нішевої аграрної продукції малими виробниками та великими підприємствами в Україні. 0,7/0,6 друк. арк.).

28. **Cherevko I.**, Cherevko H. Development of the niche direction of agriculture in the Ukraine. *Annals PAAAE*. 2020. XXII (1). P. 58–65. (Особистий внесок: обґрунтовано шляхи формування експортного потенціалу нішевої продукції сільськогосподарських виробників України. 0,65/0,38 друк. арк.).

29. Черевко І. В. Роль нішевого сільського господарства у зрівноваженому розвитку сільських регіонів. *The scientific heritage*. 2019. № 39. Т. 3. P. 35–38. (0,44 друк. арк.).

30. **Cherevko I.**, Cherevko G., Krupych O., Kovaliw W. The economy of biofuels production in Ukraine: chances and challenges. *MOTROL: Motoryzacja i energetyka rolnictwa*. 2010. Т. 12. P. 66–75. (Особистий внесок: обґрунтовано шляхи вирішення проблем розвитку енергетичного нішевого напрямку сільського господарства у підприємствах аграрного сектору. 0,69/0,38 друк. арк.).

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

31. Черевко І. В. Нішевий агробізнес в Україні. *Actual problems of practice and science: The IX International Science Conference, March 5–6, 2021, Ankara, Turkey*. P. 31–32. (0,14 друк. арк.).

32. Черевко І. В. Експортний потенціал нішевої аграрної продукції України та чинники його формування і реалізації. *Актуальні проблеми сучасного бізнесу: обліково-фінансовий та управлінський аспекти*: матеріали III Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф., 17–19 бер. 2021 р. Ч. 2. Львів: ЛНАУ, 2021. С. 332–334. (0,14 друк. арк.).

33. Черевко І. В. Нішеве органічне сільське господарство у забезпеченні продовольчої безпеки України – стан і проблеми. *Матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції «Органічне агропромислове виробництво: освіта і наука»*, 4 лист. 2020 р. НМЦ ВФПО. Київ, 2020. С. 63–66. (0,23 друк. арк.).

34. **Черевко І. В.**, Черевко Г. В. Розвиток сільських територій: сталий чи зрівноважений? *Теорія і практика розвитку агропромислового комплексу та сільських територій*: матеріали XXI Міжнар. наук.-практ. форуму, Львів, 22–24 вер. 2020 р. Львів: ЛНАУ, 2020. С. 48–51. (Особистий внесок: здійснено порівняльний аналіз змісту понять зрівноваженості і сталості розвитку сільських територій. 0,27/0,14 друк. арк.).

35. **Черевко І.**, Черевко Г. Нішева аграрна економіка як чинник зрівноваженого розвитку сільських територій. *Європейські виміри сталого розвитку*: матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф., 26 чер. 2020 р. К. : НУХТ, 2020. С. 38–39. (Особистий внесок: обґрунтовано доцільність вирощування нішевих культур та сформовано їх перелік. 0,15/0,1 друк. арк.).

36. Черевко І. В. Інвестиційна привабливість нішевих культур в Україні. *Розвиток підприємництва в аграрному секторі економіки України в умовах глобальних викликів*: збірник тез доповідей Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 23–24 квіт. 2020 р.). НуБіП України, 2020. С. 55–57. (0,14 друк. арк.).

37. **Черевко І.**, Cherevko H. Експортний потенціал нішевої плодово-ягідної продукції малих виробників в Україні. *Інновації в садівництві*: матеріали четвертої Міжнар. наукової Інтернет-конф., 23 бер. 2020 р. Умань: Видавець «Сочінський М. М.», 2020. С. 40–43. (Особистий внесок: обґрунтовано особливості формування експортного потенціалу нішевої продукції малих її виробників у плодово-ягідному секторі. 0,24/0,14 друк. арк.).

38. Черевко І. В. Ефективність вирощування нішевих культур в Україні. *Економіка підприємства: сучасні проблеми теорії та практики*: матеріали дев'ятої Міжнар. наук.-практ. конф., 11–12 вер. 2020 р. Одеса: ФОП Бондаренко М. О., 2020. С. 115–116. (0,15 друк. арк.).

39. Черевко І. В. Експортна орієнтація малих виробників сільськогосподарської продукції: нішові культури. *Актуальні проблеми сучасного бізнесу: обліково-фінансовий та управлінський аспекти*: матеріали II Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф., 18–20 бер. 2020 р. Львів: ЛНАУ, 2020. С. 537–540. (0,16 друк. арк.).

40. **Черевко І.**, Sosnowski S. Нішевізація сільського господарства в умовах глобальних змін клімату. *Ефективність функціонування сільськогосподарських підприємств*: матеріали XI Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. (25–27 трав. 2020 р). Львів: Ліга-Прес, 2020. С. 86–89. (Особистий внесок: систематизовано особливості нішевізації рослинництва і тваринництва сільськогосподарських виробників та основні проблеми у її здійсненні. 0,15/0,8 друк. арк.).

41. Черевко І. В. Нішевий агробізнес у контексті зрівноваженого розвитку сільських регіонів. *Фінансово-економічний розвиток України в умовах трансформаційних перетворень*: матер. II Міжнар. наук.-практ. конф. 28 квіт. 2020р. (ЛТЕУ, Львів). Тернопіль: Осадца Ю.В., 2020. С. 96–98. (0,20 друк. арк.).

42. Cherevko I. Instytucje handlu międzynarodowego jako czynnik zagrożenia kierunków rozwoju agrobiznesu. *Актуальні проблеми сучасного*

бізнесу: обліково-фінансовий та управлінський аспекти: матеріали I Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф., 19–21 бер. 2019 р. Ч. 1. Львів: ЛНАУ, 2019. С. 15–19. (0,27 друк. арк.).

43. Черевко І. В. Особливості нішевої органічного сільського господарства. *Органічне виробництво і продовольча безпека: матеріали VII Міжнар. наук.-практ. конф., 23–24 трав. 2019 р. Житомир: ЖНАЕУ, 2019. С. 163–167. (0,26 друк. арк.).*

44. Черевко І. В. Формування потенціалу органічної нішевої сільськогосподарської продукції в Україні – проблеми і шляхи їх вирішення. *Екологічні проблеми навколишнього середовища та раціонального природокористування в контексті сталого розвитку: друга Міжнар. наук.-практ. конф., 24–25 жов. 2019 р. Херсон: Олді-плюс, 2019. С. 269–273. (0,21 друк. арк.).*

45. Черевко І. В. Вирощування нішевих енергетичних культур як чинник зрівноваженого розвитку сільських територій. *Використання альтернативних джерел енергії в умовах розвитку сільських територій: матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф., 22 лист. 2019 р. Полтава : РВВ ПДАА, 2019. С. 43–45. (0,16 друк. арк.).*

46. Черевко І. В. Чинники розвитку нішевого сільського господарства в Україні. *Актуальні питання економіки в забезпеченні цілей сталого розвитку: збірник матеріалів Всеукр. наук.-практ. конф., присвяченої 65-річчю кафедри економіки підприємства ім. проф. І.Н. Романенка, 4 жов. 2019 р. Київ, 2019. С. 193–195. (0,14 друк. арк.).*

47. Черевко І. В. Нішеве сільське господарство в Україні: стан і перспективи. *Теорія і практика розвитку агропромислового комплексу та сільських територій: матеріали XIX Міжн. наук.-практ. форуму, 19–21 вер. 2018 р. Львів, 2018. С. 62–65. (0,36 друк. арк.).*

48. Черевко І. В. Ягідна ніша українського агросектору. *Соціально-економічний розвиток аграрної сфери: інженерно-економічне забезпечення, матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 19–20 квіт. 2018 р. Тернопіль: ФОП Паляниця В.А., 2018. С. 254–256. (0,13 друк. арк.).*

49. **Черевко І.,** Черевко Г. Органічна продукція як нішевий напрям сільського господарства: досвід Польщі. *Органічне виробництво і продовольча безпека: матеріали VI Міжнар. наук.-практ. конф., 24–25 трав. 2018 р. Житомир: Видавець О.О.Євенок, 2018. С. 24–29. (Особистий внесок: узагальнено інформацію щодо динаміки розвитку органічного сільського господарства в підприємствах Польщі та сертифікації його продукції. 0,39/0,29 друк. арк.).*

50. Черевко І. В. Інтеграційні можливості у сфері вирощування нішевих культур. *Ефективність функціонування сільськогосподарських підприємств: матеріали VII Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. (23–25 трав. 2018 р). Львів: Ліга-Прес, 2018. С. 117–120. (0,15 друк. арк.).*

51. Черевко І. В. Управління органічним виробництвом у контексті зрівноваженого розвитку сільських територій. *Сучасні тенденції менеджменту в аграрному виробництві : матер. III Міжн. наук.-практ. інтернет конф., 16–17 трав. 2017 р. Львів, 2017. С. 67-69. (0,14 друк. арк.).*

52. **Черевко І.,** Черевко Г., Бенцак О. Євроінтеграція аграрної економіки України. *Теорія і практика розвитку агропромислового комплексу та сільських*

територій: матеріали XVII Міжн. наук.-практ. форуму, 14–16 вер. 2016 р. Львів, 2016. С. 92–100. (Особистий внесок: обґрунтовано необхідність та шляхи створення умов для розвитку сільського господарства як основи комплексного розвитку села. 0,56/0,3 друк. арк.).

53. Черевко І. В. Роль сільськогосподарських підприємств у зрівноваженому розвитку сільських регіонів *Аграрна наука XXI століття: реалії та перспективи*: матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф. Т. 1. Дніпропетровськ: ДДАУ, 2012. С. 32–33. (0,15 друк. арк.).

54. Черевко І. В. Зрівноваженість і сталість розвитку сільських територій. *Управління сталим розвитком територій в контексті світового досвіду*: матеріали II Всеукраїнської наук.-практ. конференції, 12 груд. 2012 р. Сімферополь: Кримський інститут бізнесу УЕУ, 2012. С. 66–69. (0,15 друк. арк.).

55. Черевко І. В. Інноваційний характер політики зрівноваженого розвитку сільськогосподарських підприємств. *Фінансово-кредитний механізм в соціально-економічному розвитку країни*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 16–17 лют. 2011 р. Макіївка: МЕРІ, 2011. Т. 1. С. 219–221. (0,15 друк. арк.).

56. Черевко І. В. Зрівноважений розвиток сільських регіонів. *Наукові засади сталого розвитку економіки*: матеріали Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф., 16–17 черв. 2011 р. Тернопіль: Крок, 2011. С. 322–323. (0,1 друк. арк.).

Публікації в інших виданнях:

57. Черевко І. В. Бізнес-план вирощування спаржі. Практичний посібник для фермера (організаційно-економічні та правові аспекти) [Янишин Я. С., Гончаренко Л. В., Мальків Г. В., Гнатишин Л. Б., Марків Г. В., Прокопишин О. С.]; 2-ге вид. перер. і доп. /за ред. Янишин Я. С. Кам'янка-Бузька: КП «Кам'янка-Бузька районна друкарня», 2020. С.289–309. (0,96 друк. арк.).

58. Cherevko I. Niche production in agriculture of Ukraine – condition, problems and prospects. *Science, Technology and Innovations: Collection of scientific articles*. Pegasus Publishing, Lisbon, Portugal, 2019. С. 26–29. (0,22 друк. арк.).

59. **Cherevko I.**, Cherevko H., Garasym P. Sustainable development of rural areas in the Ukraine: theory and chances of realization. *Miscellanea Oeconomicae. Studia i materialy*. Wydział Zarządzania i Administracji. Akademia Świętokrzyska im. Jana Kochanowskiego w Kielcach. Praca zbiorowa pod red. Prof. Dr hab. Andrzeja Szplita. Rok 14, № specjalny. Kielce. 2010. P. 159–167. (Особистий внесок: обґрунтовано шанси на ефективну реалізацію концепції зрівноваженого розвитку сільських регіонів в Україні на основі підвищення ефективності функціонування виробників сільгосппродукції. 0,56/0,2 друк. арк.).

60. Черевко І. В. Розробка прогностичних сценаріїв зрівноваженого розвитку сільських територій. *Вчені Львівського національного аграрного університету виробництва*. Вип. X. Львів, 2010. С. 98–99. (0,07 друк. арк.).

61. **Rudynska I.**, Czerewko G. Zrownowazono rozwój jako podstawa wzrostu gospodarczego i jakości życia. *Człowiek a koncepcja zrownowazonego rozwoju*. Red. Nauk Prof. Dr. hab. Bohdan Kosciak, dr Magdalena Slawinska. WZNPiE KUL Jana Pawła II. Warszawa. 2009. P. 31–40. (Особистий внесок: обґрунтовано можливості зрівноваженого розвитку сільських регіонів для підвищення якості життя населення та рівня продовольчої безпеки країни шляхом диверсифікації діяльності сільськогосподарських виробників. 0,51/0,4 друк. арк.).

АНОТАЦІЯ

Черевко І. В. Формування експортного потенціалу нішевих культур у контексті зрівноваженого розвитку сільських регіонів: теорія, методологія, практика. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук за спеціальністю 08.00.04 – економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності). Поліський національний університет Міністерства освіти і науки України, Житомир, 2021.

У дисертації представлені результати дослідження основних шляхів вирішення проблеми підвищення ефективності функціонування виробників сільськогосподарської продукції шляхом впровадження у практику їх господарювання нішевих культур та формування експортного потенціалу продукції їх вирощування з метою сприяння зрівноваженому розвитку сільських регіонів як чинника покращення продовольчої безпеки країни та підвищення рівня добробуту її населення. Актуальність дослідження обумовлюється наростанням негативних змін клімату і розвитком процесів дуалізації та поляризації сільського господарства країни на сектори великих і малих виробників сільськогосподарської продукції, що змушує господарства в обох секторах займатись пошуком оптимальних напрямів подальшого розвитку своєї економіки. На основі розробленої в ході дослідження його методології доведено, що вирощування нішевих культур і експорт його продукції є реальним шляхом підвищення ефективності функціонування виробників сільськогосподарської продукції як основи розвитку економічної сфери сільських регіонів, а на базі цього – всіх сфер життєдіяльності у сільських регіонах, тобто – здійснення їх зрівноваженого розвитку. Обґрунтовано можливість і доцільність розвитку нішевого напрямку сільськогосподарського виробництва не лише малими, але й великими підприємствами.

Ключові слова: нішеві культури, зрівноважений розвиток, експортний потенціал, сільські регіони.

АННОТАЦИЯ

Черевко И. В. Формирование экспортного потенциала нишевых культур в контексте уравновешенного развития сельских регионов: теория, методология, практика. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени доктора экономических наук по специальности 08.00.04 – экономика и управление предприятиями (по видам экономической деятельности). Полесский национальный университет Министерства образования и науки Украины, Житомир, 2021.

В диссертации представлены результаты исследования основных путей решения проблемы повышения эффективности функционирования производителей сельскохозяйственной продукции путем внедрения в практику их хозяйствования нишевых культур и формирования экспортного потенциала продукции их выращивания с целью содействия уравновешенному развитию сельских регионов как фактора улучшения продовольственной безопасности

страны и повышения уровня благосостояния ее населения. Актуальность исследования определяется нарастанием негативных изменений климата и развитием процессов дуализации и поляризации сельского хозяйства страны на сектора больших и малых производителей сельскохозяйственной продукции, что заставляет хозяйства в обоих секторах заниматься поиском оптимальных направлений дальнейшего развития своей экономики. На основе разработанной в ходе исследования его методологии доказано, что выращивание нишевых культур и экспорт его продукции является реальным путем повышения эффективности функционирования производителей сельскохозяйственной продукции как основы развития экономической сферы сельских регионов, а на базе этого – всех сфер жизнедеятельности в сельских регионах, то есть – осуществления их уравновешенного развития. Обоснованно возможности и целесообразность развития нишевого направления сельскохозяйственного производства не только малыми, но и крупными предприятиями.

Ключевые слова: нишевые культуры, уравновешенное развитие, сельские регионы, экспортный потенциал.

SUMMARY

Cherevko I. V. Niche cultures export potential formation in the context of sustainable development of rural areas: theory, methodology, practice. – Manuscript.

Thesis for a scientific degree of doctor of economic sciences on specialty 08.00.04 «Economics and management of enterprises (by types of economic activity)». Polissia National University of the Ministry of Education and Science of Ukraine, Zhytomyr, 2021.

The dissertation presents the results of research of the main ways to solve the problem of improving the efficiency of agricultural producers by introducing into the practice of their economic activity of niche crops and the formation of export potential of products of their cultivation in order to promote the sustainable development of rural areas as a factor of food security of the country improving and of the level of its welfare people increasing. The relevance of the study is due to the growing negative climate change and the development of dualization and polarization of agriculture on the sectors of large and small producers of agricultural products, forcing farms in both sectors to seek optimal directions for further development of their economy. It is proved that the cultivation of niche crops and the export of their products is a real way to increase the efficiency of agricultural producers as a basis for the development of the economic sphere of rural areas, and on this basis – of all spheres of life in rural areas.

The role and place of agricultural producers in the implementation of the concept of sustainable development of rural areas are identified, theoretical principles and content of the concept of sustainable development, which are adequate to its true nature, are formulated, features of balanced development of rural regions are defined, the concept and place of niche cultures in diversification of directions of activity of agricultural producers for the purpose of increase of efficiency of their functioning are identified, the concept of export potential is specified and features of export

potential of niche cultures and its formation as a factor of sustainable development are defined in the investigation. Also in the course of the research the peculiarities of balanced development of rural regions are determined, the concept and place of niche cultures in diversification of directions of activity of agricultural producers for the purpose of increase of efficiency of their functioning are identified, the concept of export potential is specified and features of export potential of niche cultures and its formation as a factor of sustainable development of rural regions are defined. The existing methodological approaches to optimizing the interpretation of the concept of efficiency as an economic category in the process of researching the formation of export potential of niche crops are analyzed and the methodology of researching the formation of export potential of niche crops in the context of sustainable development of rural areas is substantiated, methods of substantiation of economic decisions on introduction of niche direction of agricultural production, methods of classification of niche crops, methods of assessment of export potential of products of cultivation of niche crops by agricultural producers and of its influence on balanced development of rural regions are formed. The dynamics of niche agriculture as a factor of sustainable development of rural regions and of its efficiency in Ukraine, dynamics of efficiency of cultivation of niche crops by agricultural producers and its factors, dynamics of export of products of niche crops growing and the dynamics of its potential, dynamics of development and efficiency of production and of export of products of cultivation of organic niche crops and of medicinal plants, of cultivation of energy niche crops and of export of products of their cultivation by agricultural producers are analyzed, on the basis of what the positive character of tendencies in the specified dynamics is identified. The main directions of ensuring the perspective development of niche crops and the formation of their export potential as factors in implementing the concept of sustainable development of rural areas are substantiated, among which the main attention is paid to the development of cooperation in the sector of niche crops, to niche innovation of agriculture in the context of sustainable development of rural areas and food security of the country, to regulation of the niche direction of agriculture development and of the formation of its export potential. Cooperation between agricultural producers in the field of niche crops growing and the formation of export potential of their products will allow these producers to combine their efforts and resources in addressing pressing and important issues. And promoting the nicheization of agricultural production for producers is a process of helping to increase their level of innovativeness. Structurally niche innovations in agricultural enterprises can relate to changes in agricultural production, both in crop production and in animal husbandry, covering new technologies, new products, new plant varieties or new breeds of animals, new markets. The main factor of such assistance should really be the state, because every phenomenon in any sphere of life and activity for its development requires appropriate conditions, and private structures in difficult economic conditions to create conditions for their intensive development by introducing niche crops and forming the export potential of cultivated products are not yet able.

Key words: niche cultures, sustainable development, rural areas, export potential

Підписано до друку 17.08.2021 р.
Папір друкарський. Друк офсетний.
Гарнітура Times New Roman.
Ум. друк. арк. 1,8. Формат 60х90/16.
Наклад 100 примірників. Зам. № 609
Віддруковано з готових оригіналів-макетів автора
Свідоцтво суб'єкта про державну реєстрацію ДК №7381 від 13.07.2021 р.
Поліський національний університет, 2021
10008, м. Житомир, вул. бульвар Старий, 7